

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра української мови та лінгводидактики

На правах рукопису

ГУСКА СОФІЯ АНАТОЛІЇВНА

**ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
ЗАЙМЕННИКА В ЗЗСО**

Спеціальність: 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
Освітньо-професійна програма *Середня освіта. Українська мова та
література. Світова література*
Робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:
**МЕЛЬНИК
ІРИНА АНАТОЛІЇВНА,**
доктор філологічних наук,
професор кафедри української
мови та лінгводидактики

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 6

засідання кафедри української мови
та лінгводидактики

від 18 листопада 2025 р.

Зав. кафедри

проф. Костусяк Н. М. _____

Луцьк – 2025

Анотація. Гуска С.А. Лінгводидактична інтерпретація займенника в ЗЗСО. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра. Спеціальність: 014 Середня освіта (Українська мова і література). Освітньо-професійна програма *Середня освіта. Українська мова та література. Світова література*. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025. 66 с.

Магістерська робота присвячена комплексному вивченню займенника як лінгвістичної та лінгводидактичної категорії в сучасній українській мові, що дало змогу проаналізувати цю частину мови з позицій теорії мови та методики її навчання в закладах загальної середньої освіти. Обґрунтовано концептуальні засади трактування займенника в традиційній та новітній мовознавчій парадигмі.

Окреслено ступінь опанування різних аспектів аналізованої теми в методичній та лінгвістичній літературі. Висвітлено проблему вивчення займенника на тлі модельної навчальної програми та крізь призму шкільних підручників для 6 класу. Здійснено методичне обґрунтування компетентнісного підходу до вивчення займенника як одиниці мови й мовлення, що вимагає поєднання лінгвістичних знань із практичними навичками комунікації. Схарактеризовано оптимальні інноваційні методи і засоби навчання, які доцільно використовувати під час вивчення займенника. Запропоновано систему вправ і навчальних ситуацій до теми «Займенник» для учнів 6-го класу, спрямованих на формування мовної, мовленнєвої та текстотвірчої компетентностей.

Системно схарактеризовано граматичні, семантичні, функційно-стилістичні особливості займенників різних розрядів, уточнено їхню роль у структурній організації висловлення та змістовому наповненні тексту. Виявлено особливості функціонування займенникової лексики як універсальних замінників мовних одиниць у процесі комунікації, визначено специфіку їхнього значення та формальної варіативності.

Результати дослідження підтверджують необхідність поєднання теоретичного та практичного аспектів вивчення займенника як частини мови в школі, що сприяє розвитку комунікативних умінь здобувачів освіти й забезпечує якісне опанування граматичних норм, стилістичних ресурсів та засобів текстотворення.

Ключові слова: займенник, лінгвістика, лінгводидактика, стилістика, морфологія, синтаксис, функційно-семантичний підхід, комунікативна компетентність, заклад загальної середньої освіти, модельна навчальна програма, Нова українська школа.

Annotation. Huska S.A. *Linguodidactic Interpretation of the Pronoun in General Secondary Education Institutions*. Master's thesis for obtaining the educational degree of Master. Specialty: 014 Secondary Education (Ukrainian Language and Literature). Educational and Professional Program: Secondary Education. Ukrainian Language and Literature. World Literature. Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2025. 66 p.

The master's thesis is devoted to a comprehensive study of the pronoun as a linguistic and linguodidactic category in the modern Ukrainian language, which made it possible to analyze this part of speech from the standpoint of language theory and the methodology of teaching it in general secondary education institutions. The conceptual foundations of interpreting the pronoun in both traditional and modern linguistic paradigms are substantiated.

The degree of elaboration of various aspects of the topic under analysis in methodological and linguistic literature is outlined. The problem of teaching the pronoun is highlighted in the context of the model curriculum and through the lens of 6th-grade school textbooks. The methodological justification for the competency-based approach to studying the pronoun as a unit of language and speech is provided, emphasizing the integration of linguistic knowledge with practical communication skills. Optimal innovative methods and teaching tools appropriate for the study of pronouns are characterized. A system of exercises and learning situations on the topic

“Pronoun” for 6th-grade students is proposed, aimed at developing language, speech, and text-creating competencies.

The grammatical, semantic, and functional-stylistic features of different classes of pronouns are systematically characterized, and their role in the structural organization of utterance and the semantic enrichment of text is clarified. The research identifies peculiarities of the functioning of pronominal vocabulary as universal substitutes for linguistic units in communication, as well as the specifics of their meanings and formal variability.

The results of the study confirm the necessity of combining theoretical and practical aspects in teaching pronouns as a part of speech at school, which contributes to the development of communicative skills in students and ensures the effective acquisition of grammatical norms, stylistic resources, and text-formation tools.

Keywords: pronoun, linguistics, linguodidactics, stylistics, morphology, syntax, functional-semantic approach, communicative competence, general secondary education institution, model curriculum, New Ukrainian School.

Зміст

Вступ.....	6
Розділ 1. Теоретичні основи дослідження займенника.....	11
1.1 Проблема вивчення частиномовних класів слів.....	11
1.2 Займенник як окремий лексико-граматичний клас слів.....	13
Висновки до першого розділу.....	19
Розділ 2. Опанування граматичних, семантичних та стилістичних ознак займенника в контексті мовно-літературної освіти в ЗЗСО.....	20
2.1 Граматичні ознаки займенника.....	20
2.2 Виокремлення розрядів займенників за значенням.....	21
2.3 Синтаксичні функції займенника.....	23
2.4 Стилiстична роль займенникiв.....	26
Висновки до другого розділу.....	30
Розділ 3. Особливості вивчення займенника в НУШ.....	31
3.1 Компетентнісні засади навчання української мови.....	31
3.2 Проблема вивчення займенника на тлі модельної навчальної програми та крізь призму шкільних підручників для 6 класу.....	33
3.3 Використання інноваційних методів під час вивчення займенника.....	37
3.4 Практичні завдання до теми «Займенник» для учнів 6-го класу.....	40
Висновки до третього розділу.....	46
Висновки.....	47
Список використаної літератури.....	51
Список використаних джерел.....	60
Додатки.....	61

ВСТУП

У Новій українській школі відбувається глибинна трансформація освітньої парадигми, що зумовила перехід від традиційної навчальної моделі, до компетентісно орієнтованого навчання. Цей фундаментальний зсув, закріплений новим Державним стандартом базової середньої освіти, розглядає мовну освіту не як набір сухих правил, а як динамічний процес формування життєво важливих умінь та навичок, які сприятимуть розвитку особистості здобувача шкільної освіти засобами предмета, становленню компетентного мовця, патріота України, носія духовності, культури й традицій українського народу, інноватора, який у недалекому майбутньому здатний змінити навколишній світ.

У працях сучасних лінгводидактів: М. Пентилюк, С. Карамана, В. Мельничайка, Н. Горошкіної, Н. Голуб, Т. Гнаткович, Л. Попової, Н. Дикої, Г. Шелехової, А. Ярмолук та ін. – узагальнено цінний досвід компетентісно орієнтованого навчання української мови. Проте і досі актуальною є проблема вивчення займенника на тлі компетентісно орієнтованого навчання та з позицій теорії мови та методики її навчання в закладах загальної середньої освіти.

Актуальність теми. Магістерська праця актуалізує важливу проблему сучасної лінгвістики та лінгводидактики – комплексний підхід до вивчення займенника як особливої мовної категорії з комплексом граматичних, семантичних, стилістичних та комунікативно-прагматичних ознак. Звернення до задекларованої проблематики зумовлене розмаїттям і неоднозначністю наукових концепцій, які окреслюють граматичний статус займенника, визначають його місце в системі частин мови та характеризують функції заміщення мовних одиниць у процесі комунікації. Неоднозначність підходів щодо семантики займенника, його синтаксичної ролі та стилістичних можливостей визначають потребу в цілісному описі цієї частини мови з погляду сучасного функційно-граматичного й компетентісного підходів. Зважаючи на новітні вимоги мовної освіти, важливим постає вивчення займенника в ЗЗСО на засадах інтеграції теорії та практики, що спрямовує здобувачів освіти не лише на засвоєння граматичних норм, а й на розвиток

мовленнєвих умінь, текстотворчих навичок, що сприяють становленню комунікативної компетентності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Питання, задекларовані в магістерській праці, мають безпосередній стосунок до планової наукової теми «Граматичні одиниці та категорії української мови», яку цілісно опрацьовують на кафедрі української мови та лінгводидактики у Волинському національному університеті імені Лесі Українки.

Мета дослідження – комплексно проаналізувати займенник з урахуванням його формально-граматичних, семантичних, стилістичних і комунікативно-прагматичних особливостей з оперттям на лінгводидактичні підходи.

Задекларована мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати стан дослідження проблеми займенника в науковій та методичній літературі;
- 2) схарактеризувати граматичні, семантичні та стилістичні особливості різних розрядів займенників;
- 3) виявити комунікативно-прагматичне призначення займенника в процесі спілкування;
- 4) окреслити проблему вивчення теми «Займенник» на тлі чинних модельних з української мови та крізь призму підручників для 6 класу;
- 5) систематизувати інноваційні методи навчання, які потрібно використовувати під час вивчення займенника;
- 6) розробити дидактичні матеріали (вправи, навчальні ситуації, завдання), що сприятимуть формуванню мовної, мовленнєвої та текстотворчої компетентностей учнів у процесі вивчення займенника.

Об'єкт дослідження – лексико-граматичний клас займенників в лінгводидактичній проєкції.

Предмет дослідження – граматичні, семантичні, стилістичні й комунікативно-прагматичні особливості займенника та методика його вивчення в шкільному курсі сучасної української мови.

Методи дослідження. Для досягнення мети використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: *теоретичні* (аналіз і синтез лінгвістичної, методичної та педагогічної літератури для визначення концептів дослідження; систематизація та узагальнення теоретичних положень щодо класифікації та функцій займенника); *емпіричні* (спостереження за освітнім процесом, аналіз навчальних програм, підручників і зошитів з української мови; узагальнення типових труднощів учнів); *лінгвістичні* (описовий метод – для комплексного аналізу граматичних і стилістичних параметрів займенників на конкретному фактичному матеріалі; метод функційно-семантичного аналізу – для визначення текстотвірних і комунікативних функцій займенників; елементи моделювання – для створення навчальних мовленнєвих ситуацій).

Джерельну базу дослідження становлять чинні модельні навчальні програми з української мови, підручники й навчальні посібники для ЗЗСО; реченнєві конструкції з усіма семантичними розрядами займенників, отримані методом вибірки з поетичних творів Лесі Українки.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ній здійснено спробу комплексного аналізу займенника як граматичної та комунікативно-прагматичної категорії з акцентом на лінгвістичному та дидактичному потенціал цього лексико-граматичного класу; визначено специфіку його стилістичних і текстотвірних спроможностей; окреслено проблему вивчення теми «Займенник» на тлі чинних модельних навчальних програм «Українська мова. 6 клас» та крізь призму підручників для 6 класу; запропоновано систему інноваційних методів навчання, розроблено для подальшого впровадження в освітній процес дидактичні матеріали (вправи, навчальні ситуації, завдання), що слугуватимуть основою формування мовної, мовленнєвої та текстотвірної компетентностей учнів у процесі вивчення займенника тощо.

Теоретичне значення роботи полягає у збагаченні сучасної лінгводидактики власним досвідом вивчення займенника з орієнтацією на компетентнісні засади навчання української мови, відкриваючи перспективи для нових наукових і навчально-методичних студій.

Практичне значення дослідження виявляється у можливості використання запропонованих методів та принципів навчання, впровадження в освітній процес дидактичних матеріалів (вправ, навчальних ситуацій, завдань тощо), які сприятимуть формуванню мовної, мовленнєвої та текстотворчої компетентностей учнів у процесі вивчення займенника в ЗЗСО тощо, а також під час проведення спецкурсів, спецсемінарів, факультативних занять із морфології української мови, науково-пошуковій роботі здобувачів шкільної освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення праці та практичні її результати успішно апробовані на щорічному Фестивалі науки у ВНУ імені Лесі Українки (Україна, Луцьк, 2024-2025 рр.), на II Всеукраїнській науково-практичній конференції **АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ: КОМУНІКАТИНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ** (Україна, Кам'янець-Подільський, 14 травня 2025 року); на III Міжнародній науковій конференції *УКРАЇНСЬКА МОВА В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ВИМІРІ* (Україна, Луцьк, 9–10 жовтня 2025 р.); на I Всеукраїнській науково-практичній конференції *«ОСВІТНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ НАУКИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ЗМІН»* (Україна, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», 26 листопада 2025 р.).

Публікації. 1. Гуска С. Функційно-синтаксичні параметри займенників. *АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ: КОМУНІКАТИНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, місто Кам'янець-Подільський, 14 травня 2025 року. Кам'янець-Подільський, 2025. С. 21-23.

2. Гуска С. Стилістична роль займенників у поетичному мовленні. *УКРАЇНСЬКА МОВА В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ВИМІРІ* : матеріали III Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 9–10 жовтня 2025 р.; відп. ред.: Н. М. Костусяк, Т. Є. Масицька. Луцьк. 2025. С. 88–90 .

Структура і зміст роботи. Магістерська праця складається зі вступу, трьох розділів, списку використаної літератури (93 позицій), додатків. Повний обсяг наукової роботи – 66 друкованих сторінок, основного тексту – 50 сторінка.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАЙМЕННИКА

1.1. Проблема вивчення частиномовних класів слів

Проблема виокремлення слів за частинами мови була й залишається однією з найважливіших у лінгвістичній теорії. В основу диференціації лексико-граматичних класів слів покладено сукупність семантико-граматичних ознак, із-поміж яких найвагоміші: узагальнене (категорійне) граматичне значення, що абстраговане від конкретних лексичних значень слів, специфічні морфологічні категорії, система форм словозміни (за умови змінності слів), спільність синтаксичних функцій тощо, які співвідносні з трьома основними критеріями: лексико-семантичним, морфологічним і синтаксичним. Опираючись на зазначені вище критерії з акцентуванням на найвагомішому, мовознавці часто дискутують з приводу кількісного та якісного складу лексико-граматичних класів слів. За усталеною в українському мовознавстві традицією виокремлюють десять частин мови, із-поміж яких шість повнозначних: іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, три неповнозначних: сполучник, частка, прийменник, проміжне місце відведено вигукові. Повнозначні частини мови характеризуються комплексом граматичних категорій, які реалізуються через систему їхньої словозміни, що дало підстави виділити змінювані та незмінювані слова. Синтаксичні функції частиномовних класів слів слугували за основу їхнього розподілу на самостійні та службові слова. Тільки самостійні слова наділені типовими синтаксичними функціями, характеризуються специфічною сполучуваністю та притаманними їм синтаксичними зв'язками. Цей погляд є панівним у більшості навчальних граматик, він також перенесений у підручники, адресовані здобувачам шкільної освіти.

У сучасній українській та закордонній лінгвістиці значний інтерес викликають класифікації Є. Куриловича, Л. Теньєра та ін. мовознавців, що обмежуються чотирикомпонентним частиномовним складом: іменником,

прикметником, дієсловом, прислівником, та класифікація І. Вихованця, яка ґрунтується п'яти частинах мови: двох центральних – іменникові та дієслові та трьох периферійних – прикметникові, числівникові, прислівникові [Вихованець 2004, с. 16]. Важливо зауважити, що частину слів не можна диференціювати з урахуванням зазначених вище критеріїв. На цій підставі не надано частиномовного статусу сполучникам, прийменникам, часткам та вигукам. Натомість службові слова кваліфіковано як слова-морфеми, а вигуки віднесено до слів-речень [Вихованець 1988; 2004].

Особливої уваги в контексті частин мови потребують займенники, які демонструють специфічний характер порівняно з іншими класами слів. Їхня своєрідність зумовлена граматичною природою, що виявляється у співвідносності форм різних груп займенникової лексики та в наявності спільних морфологічних характеристик з такими частинами мови, як іменник, прикметник, прислівник і числівник. Важливими є й притаманні займенникам синтаксичні властивості, а також широкий спектр стилістичних і функційних можливостей, що визначають їхню роль у структурі мови [Дзюман].

Займенник традиційно визначають як повнозначну (самостійну) частину мови, що вказує на предмети, ознаки або кількість, не називаючи їх. Зосереджуючи в собі ознаки іменника, прикметника, числівника й прислівника, цей лексико-граматичний клас зберігає власну функційно-семантичну специфіку. Саме це надає йому вказівного та заміщувального характеру й унеможливорює чітке розміщення в межах класичних граматичних класифікацій.

З граматичного погляду займенник демонструє високу варіативність морфологічної поведінки: особові займенники змінюються за відмінками, числами, родами (у 3-й особі), зворотний займенник має обмежену парадигму, присвійні подібні до прикметників, а означальні й питальні можуть реалізовуватись у функціях, властивих різним частинам мови. Як неоднорідна за лексико-граматичним наповненням морфологічна категорія, він відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні зв'язного мовлення, зокрема через

механізми текстової когезії. Це твердження особливо актуальне в контексті сучасної лінгвістики тексту, яка трактує займенник не лише як частину речення, а також як елемент міжреченнєвої організації висловлення.

Також варто враховувати, що займенники часто виступають джерелом граматичних і стилістичних помилок у школярів. Це пов'язано з неправильним узгодженням форм, зміщенням значення, надмірним або недостатнім використанням цих слів у тексті.

Отже, займенник на тлі повнозначних частин мови розглядають як неоднорідну, функційно складну частину мови, що потребує диференційованого підходу в лінгвістиці та дидактиці. Його вивчення має відбуватися з урахуванням як морфологічної складності, так і функційного навантаження в мовленні, що цілком відповідає завданням сучасної лінгводидактики.

1.2. Проблема кваліфікації займенника в сучасній лінгвістиці та лінгводидактиці

У традиційному мовознавстві займенник кваліфікують як повнозначну частину мови, що вказує на предмети, ознаки або кількість, не називаючи їх. Вказівний і заміщувальний характер цього частиномовного класу зумовлює неоднозначність його тлумачення й неможливість чіткого розміщення в межах частиномовних класифікацій.

Унікальність займенника полягає в тому, що він поєднує в собі ознаки одразу кількох частин мови — іменника, прикметника, числівника, прислівника, одночасно зберігаючи при цьому семантичну та граматичну специфіку. Такий синкретизм не цілком вкладається у звичну класичну схему частин мови і дає змогу розглядати займенники як своєрідний лексико-граматичний клас слів, що виконує широкий спектр функційних завдань у мовленні. Займенники не тільки замінюють іменники чи прикметники, але й забезпечують зв'язність тексту, допомагають уникати повторів, вказують на

когнітивні позиції мовця і співрозмовника, а також реалізують різні стилістичні й прагматичні відтінки тощо.

З граматичного погляду займенник демонструє високу варіативність морфологічної поведінки: особові займенники змінюються за відмінками, числами, родами (у 3-й особі), зворотний займенник має обмежену парадигму, присвійні подібні до прикметників, а означальні й питальні можуть реалізовуватись у функціях, властивих різним частинам мови.

На переконання І. Вихованця, займенник не є самостійною частиною мови. Диференційована частиномовна семантика та формальна подібність до самостійних частин мови дала змогу вченому кваліфікувати ці слова як займенникові іменники (*я, ти, він*), займенникові прикметники (*мій, твій*), займенникові числівники (*кілька, стільки*) та займенникові прислівники (*там, туди, тоді*) [Вихованець 2004].

Займенникові слова репрезентують певний предмет або явище, вказуючи на нього, а не символізуючи його. Відтак вони відрізняються від «справжніх» частин мови лише способом репрезентації, а не предметом її, і тому з синтаксичного та морфологічного погляду їх можна уподібнити до іменників, прикметників, числівників або прислівників. Морфологічно ці слова повторюють особливості відповідних частин мови: займенникові іменники та прикметники характеризуються наявністю граматичних категорій роду, числа та відмінка; займенникові числівники мають тільки категорію відмінка; займенникові прислівники залишаються морфологічно незмінними. [Вихованець 2004, с. 184].

Отже, займенникові слова вирізняються тим, що виконують функцію заміщення інших частин мови, виступаючи лексико-семантичними відповідниками іменників, прикметників, числівників або прислівників. На відміну від власне-іменників, прикметників, числівників і прислівників, які мають сталі та індивідуальні значення, семантика займенників є змінною — вона формується лише в контексті та залежить від конкретної мовленнєвої ситуації. Ураховуючи їхню граматичну специфіку, до основної спільної ознаки

— вказівності, що об'єднує всі займенникові слова, слід додати частиномовну семантику предметності, означальності, кількісності й обставинності. Це дає змогу поділити займенникові слова на чотири підкласи: займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові числівники та займенникові прислівники.

1. Займенникові іменники. Займенникові лексеми на зразок: *він, вона, воно, вони, хто, що, хтось, щось, хто-небудь, що-небудь, дехто, децо, ніхто, ніщо* та ін. — за функційно-синтаксичною схожістю зараховано до групи іменників. Як і власне-іменники, вони здатні заступати в структурі речення позицію підмета та інших синтаксично залежних членів, що перебувають у сильному керуванні. Водночас такі одиниці виконують різні семантико-синтаксичні функції — суб'єкта, об'єкта, адресата, інструмента та інші. Займенникові іменники мають спільну з власне-іменниками ознаку — вони виражають предметність, однак роблять це опосередковано. Якщо звичайні іменники прямо називають предмети чи явища, то займенникові лише вказують на них у певній ситуації, не маючи конкретного значення поза контекстом. Вони несуть лише граматичну інформацію про те, що йдеться про предмет або істоту загалом. Як окремому підкласові іменників, займенникові притаманні граматичні категорії роду, числа, відмінка та протиставлення істот і неістот [Вихованець 2004, с. 187]..

2. Займенникові прикметники. Займенникові прикметники на зразок: *цей, той, такий, мій, твій, свій, наш, ваш, їхній, деякий, якийсь, чийсь, весь, усякий, кожний, який, котрий, чий* тощо — становлять підклас прикметників, що відтворює характерні морфологічні категорії власне-прикметників та їхню типову формально-синтаксичну роль приіменникового другорядного члена речення, а в семантико-синтаксичному плані — функцію атрибутивної синтаксеми. Проте притаманна для займенникових прикметників анафорично-вказівна функція відрізняє цей підклас від власне-прикметників [Вихованець 2004, с. 202].

Займенникові прикметники істотно відрізняються від звичайних прикметників як за своєю функцією, так і за значенням. Частина з них виконує роль засобу зв'язку між висловленнями в тексті, інші ж — перетворюють самостійне речення на приіменникову конструкцію, надаючи йому атрибутивного значення. Їхня семантика значно абстрактніша, ніж у власне-прикметників: якщо звичайні прикметники безпосередньо називають ознаку предмета, то займенникові лише опосередковано вказують на неї, залежно від контексту. Такі слова не мають сталого лексичного значення поза конкретною ситуацією, а набувають конкретності лише в мовленні. Отже, займенникові прикметники передають загальне граматичне значення ознаки предмета без уточнення її характеру. У мовній системі вони утворюють особливу групу — узагальнено-вказівний розряд прикметників, які вказують на ознаку загалом, але в контексті набувають конкретного змісту, пов'язаного з попереднім висловленням або ситуацією, поєднуючи мовну абстрактність із мовленнєвою конкретністю.

3. Займенникові числівники. До займенникових числівників належить найменший у кількісному відношенні масив займенникових одиниць. Їхня внутрішня структурована диференціація майже не виражена, адже вони слабо поділяються на окремі типи й підтипи. Займенникові числівники виявляють загальні характеристики, притаманні всім різновидам займенникових слів, що зближує їх із займенниковими іменниками, прикметниками й прислівниками у межах єдиного семантико-граматичного континууму, розподіленого між класами іменників, прикметників, прислівників та числівників. Однак вони мають і специфічні диференційні риси, які дозволяють диференціювати їх як окремий підклас у системі займенникових слів [Вихованець 2004, с. 208].

Займенникові числівники становлять підклас числівників і повторюють основні морфологічні ознаки власне-числівників, а також їхні формально-граматичні та семантико-синтаксичні функції. Відмінність цих числівників полягає в абсолютній нейтралізації категорій числа й роду, а також у наявності додаткової функції — анафорично-вказівної.

4. Займенникові прислівники. Згідно з функційно-синтаксичним критерієм, до класу прислівників зараховано займенникові слова *так, отак, тут, там, тоді, відтоді* та інші. У структурі речення вони реалізують основну прислівникову функцію: виступають придієслівними, валентно не пов'язаними й некерованими другорядними членами або ж формують детермінантну (приреченнєву) позицію. У семантико-синтаксичному вимірі займенникові прислівники виконують роль обставинної синтаксеми. Водночас більшість із них має специфічні синтаксичні риси, які відрізняють їх від власне-прислівників. Зокрема, частина займенникових прислівників виконує функцію текстових конекторів, забезпечуючи зв'язність висловлення, тоді як інші виявляють транспозиційні властивості: переводять вихідне просте речення у прислівникову формально-синтаксичну позицію складнопідрядного, надаючи йому обставинної семантико-синтаксичної характеристики [Вихованець 2004, с. 209].

У граматичній системі української мови займенникові прислівники утворюють узагальнено-вказівний розряд, який позначає ознаки загалом і набуває конкретного змісту лише в мовленні. Характерно, що узагальнено-вказівний характер цієї групи поєднується з їхнім конкретним мовленнєвим виявом у реченні.

Розглядаючи займенник як самостійну частину мови, М. Плющ пропонує диференціацію займенникових одиниць за їхньою семантикою, морфологічними властивостями та синтаксичними функціями. З огляду на ці критерії дослідниця визначає три основні займенникові групи: узагальнено-предметні, що корелюють з іменниковою природою; узагальнено-якісні, пов'язані з прикметниковими характеристиками; та узагальнено-кількісні, які мають спільні риси з числівниковими значеннями [СУЛМ 1994].

Окремі граматики виділяють також узагальнено-адverbіальні (або прислівникові) займенники, хоча традиційно їх розглядають як прислівники займенникового походження (наприклад: *куди, десь, будь-де, там, колись* та інші).

Займенниковий лексичний клас має особливу граматичну природу. Основою для визначення та класифікації займенників слугує система граматичних характеристик, які реалізують притаманні їм морфологічні та функційно-семантичні категорії. Займенникам як іменній частині мови властиві граматичні категорії роду, числа й відмінка, які мають свою специфіку в узагальнено-предметних, узагальнено-ознакових та узагальнено-кількісних прономінативах.

Крім того, займенники виконують роль маркерів граматичної семантики функційно-семантичних категорій особи та визначеності/невизначеності, що входять до смислової структури багатьох розрядів займенникових слів. Граматична семантика таких категорій, які мають «польову організацію», є основною (ядерною) для одних розрядів (наприклад, особові, вказівні, неозначені), але може мати периферійне значення або не реалізуватися в інших.

У межах шкільного мовознавства займенник кваліфікують як повнозначну (самостійну) частину мови, що вивчають за традиційною схемою, однак на практиці його вживання потребує глибшого функційного аналізу. Займенник не лише виконує номінативну чи граматичну функцію, він також слугує репрезентантом суб'єктів комунікації, засобом реалізації мовленнєвих актів та виразником прагматичних відношень між учасниками діалогу. Такий підхід цілком відповідає вимогам компетентнісного навчання в межах Нової української школи, де увагу акцентовано не стільки на заучуванні термінів, скільки на розумінні функції мовних одиниць у реальному мовленні.

Отже, в українській лінгвістиці співіснують традиційний і новітній підходи до кваліфікації займенника, відповідно до першого, займенник – це самостійна частина мови, а відповідно до другого – займенники не утворюють окремого лексико-граматичного класу, а лише можуть «претендувати» на роль складника підкласу усередині чотирьох лексико-граматичних класів: іменника, прикметника, числівника, прислівника. Шкільна практика ґрунтується на традиційному тлумаченні займенника як повнозначної частини мови.

Висновки до першого розділу

У першому розділі з'ясовано теоретичні засади вивчення займенника як складного й багатовимірного мовного явища. Простежено, що займенник посідає особливе місце в системі частин мови завдяки своїй семантичній і граматичній специфіці. Проаналізовано традиційний і новітній погляди на займенник: відповідно до першого, займенник – це самостійна частина мови, а відповідно до другого – займенники не утворюють окремого лексико-граматичного класу, а лише «претендують» на роль складників підкласів усередині чотирьох лексико-граматичних класів: іменників, прикметників, числівників, прислівників, кожен із яких зберігає морфологічні ознаки відповідної частини мови, але реалізує їх у вказівно-заміщувальній функції. Така структура свідчить про гнучкість і динамічність займенникової системи, що забезпечує економність мовлення, зв'язність тексту й вираження комунікативних відношень між мовцем і адресатом. Шкільна практика ґрунтується на традиційному тлумаченні займенника як повнозначної частини мови. Займенник потребує особливої уваги під час навчання української мови в школі, адже саме через його граматичну багатофункційність учні часто припускаються помилок. Ефективне опанування цієї частини мови можливе за умови поєднання теоретичних знань із контекстуально-комунікативними вправами, що сприятимуть розвитку мовленнєвої компетентності здобувачів шкільної освіти.

РОЗДІЛ 2. ОПАНУВАННЯ ГРАМАТИЧНИХ, СЕМАНТИЧНИХ ТА СТИЛІСТИЧНИХ ОЗНАК ЗАЙМЕННИКА В КОНТЕКСТІ МОВНО- ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ В ЗЗСО

2.1 Граматичні ознаки займенника

Виокремлення мовно-літературної галузі передбачає її визначення як окремої освітньої сфери, що об'єднує українську мову та літературу, мови корінних народів, національних меншин та іншомовну освіту. Це виокремлення сприяє розвитку учнів як компетентних мовців та читачів з гуманістичним світоглядом.

В контексті мовно-літературної галузі вивчають займенник у складі повнозначних частин мови. Програма з української мови для учнів 6 класу передбачає чітку систему складників для оптимального вивчення займенника. Зокрема:

1) знаннєвий складник – спрямований на засвоєння нових знань про займенники, їхні розряди та парадигматичні типи;

2) діяльнісний складник – передбачає розрізнення розрядів займенників, диференціювання їх у реченні, у тексті як окремої предикативної одиниці; правильну постановку розділових знаків;

3) ціннісний складник – увиразнює естетику й експресивність займенників у різних стилях, зокрема у художньому, публіцистичного, епістолярному та ін. [МНП 1а].

Зважаючи на потреби освітнього процесу в школі, доцільно вивчати займенник як частину мови саме у звичному, класичному розумінні. На нашу думку, такий підхід є найбільш обґрунтованим і ефективним.

У підручнику «Українська мова. 6 клас» авторів О. В. Заболотного та В. В. Заболотного зазначено, що займенник — це самостійна частина мови, яка вказує на особу, предмет, ознаку або кількість, але не називає їх безпосередньо. Займенники вживаються замість іменників, прикметників або числівників і

виконують у мовленні важливу роль — допомагають уникати повторів та забезпечують зв'язність тексту [УМ 6 2023, с. 190].

Також наголошується, що більшість займенників змінюється за відмінками, а деякі — за родами й числами, подібно до прикметників або іменників. Займенники мають багато спільних рис з іншими частинами мови: як іменники, вони відповідають на питання хто? що?; як прикметники — можуть вказувати на ознаку (цей, той, який); а як числівники — на кількість або порядок (скільки, стільки). Головна відмінність займенників полягає в тому, що вони не називають предмети, ознаки чи кількість, а лише замінюють або вказують на них.

Автори підручника акцентують увагу на морфологічних і синтаксичних ознаках цього лексико-граматичного класу слів, а також на особливостях їх семантичного наповнення. Займенники можуть мати форми роду (чоловічого, жіночого, середнього), наприклад, він, вона, воно; числа — я — ми, ти — ви; і відмінка — мене, мені, мною; тебе, тобі, тобою. Займенники виконують ті самі синтаксичні функції, що й слова, які вони замінюють: можуть бути підметом (він прийшов), додатком (бачу тебе), означенням (твій дім), а іноді — обставиною чи частиною присудка [УМ6 2023, с. 190-191].

Займенники мають несамотійне лексичне значення: вони не називають предметів або ознак безпосередньо, а лише вказують на них у контексті. Саме тому головна функція займенників — не називати, а замінювати чи вказувати.

Отже, граматичні ознаки займенників полягають у їхній змінюваності за морфологічними категоріями, подібності до інших частин мови та особливій синтаксичній і текстовій функції. Вони є важливим засобом зв'язку слів і речень, надають висловлюванню цілісності та природності.

2.2 Виокремлення розрядів займенників за значенням

Займенник як частина мови посідає важливе місце в граматичній системі української мови. У програмах, рекомендованих для закладів загальної

середньої освіти, займенники класифікують за значенням на дев'ять розрядів: *особові, зворотний, присвійні, вказівні, питальні, відносні, означальні, заперечні та неозначені*.

Кожен із цих розрядів має свої лексико-граматичні особливості, що визначають його синтаксичну роль і функційне навантаження в тексті. Займенники виконують номінативну, комунікативну та стилістичну функції, слугують засобом зв'язності висловлювання, реалізують прагматичні наміри мовця. Розглянемо їх на прикладах творів Лесі Українки:

До **особових** належать займенники *я, ми* (1-ша особа), *ти, ви* (2-га особа). Займенники *я, ми* позначають мовця, *ти, ви* – співрозмовника. Вони є ядром категорії особовості, вказуючи лише на людей. Наприклад: «**Я** в серці маю те, що не вмирає» (т. 3, с. 307); «Як **я тебе** згадаю, У грудях серце з туги, з жалю гине» (т. 5, с. 145).

Особові займенники співвідносяться з назвами неістот лише за умови їх персоніфікації: «Гетьте, думи, **ви**, хмари осінні!» (т. 5, с. 74).

Зворотний займенник *себе* вказує на зв'язок суб'єкта з самим собою. Наприклад: «Понесла її з **собою**» (т. 5, с. 71); «Той, що сама положила на **себе**» (т. 5, с. 146)

Присвійні займенники: *мій, наш, твій, ваш, свій, його, її, їхній* – виражають належність. Наприклад: «**Моя** душа ніколи не забуде» (т. 5, с. 142); «Всі **наші** сльози тугою палкою Спадуть на серце, серце запалає...» (т. 5, с. 92).

Вказівні займенники: *цей, той, такий, стільки* – вказують на предмет або його властивість. Наприклад: «Забудь **той** світ! Міцна твоя темниця!» (т. 5, с. 78); «Живе **такий** спогад, що в його давнині..» (т. 5, с. 202).

Означальні: *сам, самий, увесь, кожний, всякий, інший* – узагальнено вказують на ознаку. Наприклад: «Той **самий** вираз і усмішка мила, Той **самий** погляд довгий розумливий» (т. 5, с. 94); «Увесь той гурт селянський» (т. 5, с. 482); «В душі у мене (*и*)**іншій** бажання» (т. 5, с. 140)

Питальні: *хто? що? який? чий? котрий?* вказують на невідому особу, предмет чи ознаку, яку потрібно з'ясувати. Наприклад: «**Хто** спить, *хто* не спить...» (т. 5, с. 87); «**Хто** вам сказав, *що* я слабка...» (т. 5, с. 423).

Відносні: *хто, що, який, чий, котрий,* вказують на вже відомі поняття й поєднують частини складного речення. Наприклад: «Тільки той ненависти не знає, **хто** цілий вік нікого не любив» (т. 5, с. 152); «Мені снились білії лелії, *що* хитались в місячному світлі» (т. 5, с. 105).

Заперечні: *ніхто, ніщо, ніякий, жоден, нічий, ніскільки* – виражають відсутність. Наприклад: «Смутку ж **ніхто** не забрав» (т. 5, с. 128); «В них **ніщо** не гине марне» (т. 5, с. 279).

Неозначені: *хтось, щось, якийсь, деякий, хто-небудь, казна-хто* тощо – вказують на невизначеність особи або предмета. Наприклад: «Править **хтось** малим човенцем» (т. 5, с. 119); «Деся, колись, в **якійсь** країні» (т. 5, с. 485); «Мій голос журливиє **щось** починає» (т. 5, с. 186); «**Дехто** ще зостався в гаю, **дехто** вже й з дороги збився» (т. 5, с. 489).

Кожен розряд займенників — від особових до неозначених — має своє призначення в мовленні, вказуючи на осіб, предмети, належність, кількість, невизначеність, заперечення тощо. Крізь призму поезії Лесі Українки можна з'ясувати не лише семантичне розмаїття займенників, а й простежити їхню здатність передавати глибокі емоційні стани, внутрішні переживання, філософські роздуми тощо.

2.3. Синтаксичні функції займенника

У сучасному мовознавстві займенник розглядають як одну з універсальних частин мови зі своєрідною граматичною формою та гнучким функційним навантаженням. Особливості вживання займенників привертають увагу не лише у зв'язку з їх частим уживанням у мовленні, а й з огляду на складну систему синтаксичних функцій, яку вони реалізують у текстах різних стилів. Актуальність дослідження функційно-синтаксичних параметрів

займенників зумовлена їх важливою роллю в побудові комунікативної структури речення та зв'язності тексту.

У лінгвоукраїністиці співіснує два різні погляди на займенник. Займенник як окрему частину мови, виокремлення якої ґрунтується на певних лексико-семантичних ознаках, характеризувала М. Плющ [Плющ, 2010]. Займенникові слова в межах повнозначних частин мови: іменника, прикметника, числівника, прислівника – вивчав І. Вихованець. На переконання вченого, займенники «як внутрішні складники відповідних частиномовних класів не утворюють окремої частини мови» [Вихованець 2004, с. 184]. Семантико-граматичні та функційні особливості займенникових слів досліджувала Д. Дзюман [Дзюман]. Наші попередні студії були присвячені докладному аналізу функційно-синтаксичних функцій займенників [Гуска 2025, с. 21-23].

Займенники – одна з найгнучкіших частин мови з погляду синтаксичного використання. Вони здатні виконувати функції всіх повнозначних частин мови, з якими семантично співвідносяться, а отже – реалізують різні синтаксичні ролі: підмета, присудка, додатка, означення, обставини.

У поезії Лесі Українки спостерігаємо широке використання займенників для вираження особистісної позиції ліричного героя, емоційних оцінок, узагальнень. Найчастіше трапляються займенники, що виконують функцію підмета, наприклад: «*Так! я буду крізь сльози сміятись*» (т. 5, с. 74); «*Як я тебе згадаю*» (т. 5, с. 145); «*Я не знаю, на щастя чи на горе тая воля*» (т.5, с. 226).

В аналізованих конструкціях займенник **я** репрезентує позицію суб'єкта, ліричної особи.

Часто вживаними є також займенникові додатки, наприклад: «*Прилинь до мене, чарівнице мила...*» (т. 3, с. 142); «*Але не зломил мене, до землі не прибила*» (т. 3, с. 142) та ін.

Функція присудка реалізується у конструкціях із субстантивованими займенниками або складеними іменними формами: [Л у к а ш:] «*Хто ж ти така?*» (т. 3, с. 256); [Л у к а ш:] *Хто ти? Що ти тут робиш?* (с. 734); [Л у к а

ш:] *«А, от ти **хто**! Я від старих людей про мавок чув не раз, але ще зроду не бачив сам»* (т. 3, с. 256).

У віршах поетеси займенники часто заступають функцію означень, що підкреслює інтимність і персоналізацію мовлення: *«Бо в **тій** країні, де він жив душею, Він **иншої** дружини не знайшов»* (т. 5, с. 208); *«Як я люблю **оці** години праці»* (т. 5, с. 292); *«Нехай на мене промінь **твій** впаде»* (т. 3, с. 140).

Займенникові слова вказують також на просторові й часові координати, реалізуючи функцію обставини: *«Десь, колись, в **якійсь** країні»* (т. 3, с. 485); *«**Чого** я плакала тоді, **чого** ридала?»* (т. 3, с. 86).

Окремої уваги заслуговує прагматичне навантаження займенників у поезії. Їхнє значення цілком залежить від контексту: займенник **ти** в одних випадках звернений до коханого, в інших – до матері, уособленої природи чи ідеї. Наприклад: *«Я їм тоді проспівав все, що колись **ти** для мене співав»* (т. 3, с. 328); *«**Ти** згадуєш в пісні погибель героя, Я згадую в думці безсилля моє»* (т. 3, с. 187) та ін.

Займенник **я** в поезії Лесі Українки виступає центром ліричної суб'єктності, часто в контексті зі словами *ти, він, вона, той, хтось, ніхто* тощо, що посилює діалогізм поетичної мови: *«Скажи, де ж ти береш тут воду? Я піду та й наберу **собі й тобі**»* (т. 3, с. 126); *«Скажи ж мені... я не збагну... для чого, навіщо мучиш **ти себе й мене**? Чи се тобі громада наказала, чи ваш єпископ шлюб наш розірвав?»* (т. 2, с. 145).

Отже, займенники в поетичному мовленні не лише замінюють номінативні одиниці, а й несуть стилістичне, комунікативне й емоційно-прагматичне навантаження. Їх синтаксичні функції різноманітні й контекстуально зумовлені, що підтверджує потребу глибшого аналізу займенника як системної, динамічної та художньо значущої одиниці мови.

Специфіка займенників полягає в тому, що їхнє значення завжди розкривається лише в контексті. Як граматично незамкнені одиниці, вони не можуть функціонувати автономно. Тому їхнє розуміння залежить від мовленнєвої ситуації, певного контексту. З цієї причини займенники мають також важливе

прагматичне навантаження: вони вказують на учасників мовлення, об'єкти повідомлення, час і простір, орієнтуючись на мовця.

Займенники, пов'язуючи частини висловлення між собою, створюють смислову цілісність. Через анафоричні та катафоричні вказівки займенники забезпечують зв'язність, уникаючи надмірного повторення іменників.

Форма і синтаксична функція займенника тісно пов'язані з його позицією в реченні. Та сама форма може реалізуватися по-різному залежно від оточення. Це створює певні труднощі в аналізі, особливо в складних синтаксичних конструкціях, де займенники можуть бути частиною еліптичних структур або навіть замінювати цілі підрядні частини речення.

Займенники мають граматичні категорії роду, числа, відмінка, що визначають їх здатність до узгодження з іншими словами. Саме ця гнучкість і здатність займенників "підлаштовуватися" під контекст робить їх надзвичайно важливими для структури речення та мовленнєвої динаміки загалом. Їхню функційно-синтаксичну специфіку вбачаємо не лише в заміщенні іменників, прикметників, числівників: займенники є повноцінними одиницями, наділеними формальним і комунікативним навантаженням.

Отже, займенники – це динамічний і гнучкий інструмент української мови. Вони реалізуються в різноманітних синтаксичних конструкціях і заступають синтаксичні функції головних і другорядних членів речення. Їх дослідження дає змогу глибше зрозуміти принципи мовної організації тексту та комунікативної взаємодії.

2.4. Стилiстична роль займенника

Стилiстична роль займенника менш виражена, нiж у iменника, прикметника чи дiєслова. Це зумовлено передусiм його належнiстю до замкненої лексико-граматичної системи, яка не поповнюється новими одиницями, а також обмеженим набором граматичних форм. Попри це, займенники, завдяки високому ступеню абстрагованостi й узагальненостi

їхнього значення, мають значний стилістичний потенціал. Він реалізується в переносному вживанні: заміні одного займенника іншим для надання висловленню емоційної чи експресивної відтінковості, субстантивації, коли займенники функціують як назви осіб чи предметів, а також у семантичній трансформації їхнього значення. Тому дослідження стилістичних функцій займенникових одиниць є важливим аспектом лінгвістичних студій.

Проблематика стилістичного застосування займенників різних типів віддзеркалена в працях багатьох дослідників. Зокрема, Л. Мацько та П. Дудик аналізують займенники в різножанрових стилях сучасної української мови [Мацько 2003; Дудик 2005]. У науковому дослідженні О. Дільної акцент зроблено на використанні присвійних займенників *мій*, *твій* у художньому просторі роману Ірини Вільде «Сестри Річинські» [Дільна 2017]. Стаття Я. Степанюги спрямована на з'ясування стилістичних функцій займенників у любовній ліриці [Степанюга 2020]. О. Калашник у праці «Семантико-стилістичні особливості прономінативів у поетичному тексті» простежує особливості вживання займенників та визначає їхню роль у формуванні художньої виразності [Калашник 2015]. В іншому науковому дослідженні цієї авторки зосереджено увагу на стилістичному потенціалі займенників як інструмента творення фігур мовлення [Калашник 2016].

Л. Мацько виокремлює два ключові стилістичні напрями функціонування займенників. Перший полягає у здатності займенників, замінюючи інші слова (здебільшого іменникові форми), уникати повторів, урізноманітнювати мовлення, а також створювати широкий спектр стилістичних ефектів – від інтимізації до акцентування або ж маскування особи. Другий напрям – це формування за допомогою займенників смислових зв'язків, що забезпечує як смислову, так і граматичну єдність тексту [Мацько 2003].

На переконання дослідниці, займенники, виступаючи еквівалентами інших частин мови, не мають чітко вираженого матеріального наповнення, а є певною мірою узагальненими одиницями. Для цієї частини мови особливо важливим є контекст, саме той мовний простір, у межах якого займенники

розкривають свої смислові відтінки, демонструють потенціал виразності. Вчена наголошує, що особливо в поетичному мовленні форми займенників виконують інтимізуючу, емоційно-підсилювальну, оцінювальну функцію [Мацько 2003].

Займенники активно функціують у всіх основних стилях сучасної української літературної мови, проте в низці ділових документів застосування деяких їхніх розрядів обмежене. Це пояснюється вимогою до офіційних текстів бути максимально нейтральними, чіткими й безособовими. Більшість ділових паперів складається від імені установи, організації чи підприємства, а тому використання першої особи множини реалізується переважно через особові дієслова: *доводимо до вашого відома..., надсилаємо..., просимо...* тощо. Особа автора в таких текстах майже не окреслюється, що забезпечує необхідний офіційно-діловий характер викладу та відповідне стилістичне забарвлення.

Уживання зворотного займенника *себе* є типовою ознакою розмовного мовлення.

Присвійні займенники *мій, твій, наш, ваш, свій, його* за значенням і граматичними характеристиками наближені до прикметників. В офіційно-діловому стилі вони зазвичай уживаються без додаткових стилістичних нашарувань.

Займенники *усякий, будь-який, кожний* мають подібне загальне значення, проте не є повними синонімами. У розмовному мовленні їх інколи можна взаємозамінювати, коли потрібно виокремити певний предмет із групи однорідних. Проте в низці контекстів така заміна є недоречною. Стилiстичні відтінки цих займенників також різняться: *усякий* має розмовний характер, тоді як *будь-який* і *кожний* належать до нейтральної лексики.

Займенник *жодний* у ділових документах використовується для підкреслення повного та категоричного заперечення.

Відносний займенник *який* уживається у всіх стилях мовлення, коли необхідно вказати на якісний характер ознаки. Займенник *котрий* застосовується для виділення окремих осіб, предметів або ознак із ряду

однорідних елементів. У ділових паперах слід уникати вживання **котрий** у значенні **який**, оскільки це надає тексту просторічного забарвлення.

Відносний займенник **чий** вказує на належність предмета та є типовим для книжного мовлення, зокрема для офіційно-ділового стилю.

Найтиповішим є використання займенників у побудові стилістичної фігури анафори, адже їхня здатність замінювати інші слова закладена вже на рівні мовної системи. Особливий інтерес становить дослідження анафоричного вживання прономінативів у межах художнього мовлення, зокрема поезії. До прикладу, в поезії Лесі Українки «*Contra spem spero!*» виразно простежується повтор займенника «**я**» у ролі анафори, що посилює інтимно-емоційну присутність ліричної героїні: «**Я** на вбогім сумнім перелозі Буду сіять барвисті квітки...»(т. 5, с. 74); «**Я** на гору круту крем'яную Буду камінь важкий підіймать...»(т. 5, с. 74).

Особовий займенник **я**, який повторюється на початку кожного рядка, виконує не лише граматичну функцію, а й естетичну: він наголошує на внутрішньому світі ліричної особи, її глибокому емоційному зв'язку з природою та моментом переживання.

Окрім анафори, займенники можуть брати участь у створенні інших стилістичних прийомів — антитези, градації, паралелізму. Наприклад, протиставлення займенників **я** і **ти** в поетичному тексті здатне підсилювати діалогічність, виражати інтимні переживання чи підкреслювати конфлікт. Використання вказівних займенників на взірць: **цей, той, оцей** і т. ін. — надає тексту конкретності, а неозначених: **хтось, щось, якийсь, чийсь** тощо — відтінку загадковості й невизначеності тощо.

Отже, попри свою обмежену кількість займенники посідають важливе місце в художньому мовленні. Функційна гнучкість лексико-граматичного класу займенників, здатність реалізувати різні стилістичні ефекти роблять їх невід'ємним засобом формування образності та виразності української мови.

Висновки до другого розділу

Розгляд займенника з позицій морфології, синтаксису та стилістики засвідчив, що ця частина мови має багатогранну природу, попри свою зовнішню граматичну простоту.

Займенникові притаманні категорії роду, числа, відмінка, особи та визначеності/невизначеності. За значенням їх диференційовано на дев'ять розрядів, кожен із яких виконує специфічні номінативні, комунікативні та стилістичні функції.

Займенники можуть виконувати такі основні функції в реченні — підмета, присудка, додатка, означення та обставини, при цьому набуваючи гнучкого семантичного й емоційного навантаження залежно від контексту. Прикметною рисою є здатність займенників позначати ліричного суб'єкта, моделювати комунікативні зв'язки між адресантом та адресатом мовлення, відображати внутрішній світ мовця.

Стилістична роль займенника, хоч і менш виражена порівняно з іншими частинами мови, є вагомою у створенні текстової зв'язності, інтимізації, емоційного підсилення та формуванні анафоричних структур. У поетичному мовленні, зокрема у творах Лесі Українки, займенники набувають естетичної виразності, допомагаючи глибше передати інтимні переживання, філософські роздуми, національну ідентичність.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЗАЙМЕННИКА В НУШ

3.1. Компетентнісні засади навчання української мови

Постійно оновлюються вимоги до учасників освітнього процесу, зазнає змін і зміст шкільного навчання, адже знання вже не розглядаються як кінцевий результат, а стають дієвим засобом саморозвитку та особистісного зростання. Це зумовило створення нових державних освітніх стандартів, що визначають орієнтири для добору актуального навчального матеріалу та справедливого оцінювання результатів. Якщо раніше метою навчання було засвоєння учнями ґрунтовних знань і формування стійких умінь та навичок, то нині головною стає результативність освітнього процесу, яка передбачає активну діяльність здобувачів освіти та використання знань у навчальних ситуаціях і поза межами школи.

Компетентнісний підхід зосереджує увагу не на простому накопиченні знань учнями, а на розвитку їхніх умінь навчатися, самостійно здобувати нову інформацію, ефективно взаємодіяти з іншими, приймати обґрунтовані рішення та нести за них відповідальність. Тому при визначенні мети уроку головним орієнтиром має бути очікуваний результат навчання. Педагоги прагнуть забезпечити компетентнісну спрямованість уроку, адже кожне заняття повинно сприяти формуванню у здобувачів освіти не лише предметних компетенцій, а й ключових компетентностей, визначених Державним стандартом [Горошкіна, 2013].

Відповідно до положень загальної частини чинного Державного стандарту базової та повної середньої освіти, учитель-предметник формує у здобувачів освіти не лише предметні, а й ключові компетентності. Розробники стратегічного документа «Нова українська школа» зараховують до переліку ключових компетентностей такі: спілкування державною мовою (а за потреби — рідною), спілкування іноземними мовами, математичну компетентність, компетентності в галузі природничих наук, техніки та технологій,

інноваційність, екологічну компетентність, інформаційно-комунікаційну (цифрову) компетентність, здатність до навчання впродовж життя, громадянські та соціальні компетентності, культурну компетентність, а також підприємливість і фінансову грамотність [ДСБСО 2020].

Реалізація компетентнісного підходу в освітньому процесі зумовлює суттєві зміни в змісті та структурі уроку. Він має максимально враховувати інтереси учнів, спрямовувати їх на практичне застосування здобутих знань як у навчальних, так і в життєвих ситуаціях, а також формувати позитивне і ціннісне ставлення до навчання.

У дидактиці розроблено численні класифікації уроків: за дидактичною метою, за типом міжпредметних зв'язків, за місцем уроку в навчальному циклі, за характером взаємин учителя та учнів, за ступенем новизни навчального матеріалу тощо.

Засобами української мови в Новій українській школі формується низка наскрізних умінь, життєво важливих для всебічного розвитку учнів. До них належить читання з розумінням — ключове вміння для ефективного засвоєння інформації з будь-яких джерел. Важливим складником є висловлювання власної думки усно і письмово, що передбачає розвиток здатності аргументовано висловлюватися та добирати відповідні мовні засоби. Учні розвивають критичне та системне мислення, вчать аналізувати інформацію, розрізняти факти й думки, а також встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Не менш значущим є формування творчого мислення — здатності генерувати нові ідеї та знаходити нестандартні рішення. З-поміж інших наскрізних умінь — здатність до самоосвіти, тобто вміння самостійно здобувати знання й планувати власну навчальну діяльність. Мова також сприяє розвитку співпраці через взаємодію з іншими учасниками освітнього процесу та роботу в команді. Крім того, формується оцінювання ризиків (здатність прогнозувати наслідки своїх дій), прийняття рішень (уміння робити обґрунтований вибір) та розв'язування проблем (застосування знань для подолання труднощів).

Компетентнісний підхід у вивченні мови, зокрема на прикладі займенника, кардинально зміщує акцент з механічного запам'ятовування правил на формування функційної грамотності. Це означає, що учні в НУШ не просто зазубрюють визначення займенника та його розрядів, а вчаться свідомо використовувати займенники у власному мовленні, розуміючи їхню роль в уникненні тавтології, забезпеченні зв'язності тексту та вказівці на особу, предмет чи ознаку. Вони також розвивають здатність аналізувати роль займенників у текстах, визначаючи їхню синтаксичну функцію, зв'язок з іншими словами та смислове навантаження. Важливо навчити учнів виправляти помилки, пов'язані з уживанням займенників, неправильне відмінювання чи узгодження. Крім того, учні застосовують знання про займенник у різних комунікативних ситуаціях, наприклад, при складанні діалогів, описі подій чи написанні творчих робіт, що сприяє формуванню власної мовної особистості та усвідомленню багатства й виражальних можливостей мови.

Отже, вивчення займенника в НУШ відбувається не ізольовано, а в контексті розвитку всіх ключових компетентностей та наскрізних умінь, визначених Новим стандартом. Метою є не просто навчити учнів засвоювати теоретичний матеріал про займенник, а уміти доцільно використовувати займенники в конкретних комунікативних ситуаціях. Це вимагає від учителя відходу від репродуктивних методів навчання та впровадження інтерактивних, проблемно-пошукових і проєктних форм роботи.

3.2. Проблема вивчення займенника на тлі модельної навчальної програми та крізь призму шкільних підручників для 6 класу

Вивчення займенника в 6-му класі Нової української школи відбувається відповідно до вимог Модельної навчальної програми «Українська мова. 5-6 класи» (автори: Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Плівачук К.В., Попова Т.Д.) [МНП 1]. Ця програма, як і інші модельні програми,

розроблена на засадах компетентнісного підходу та тісно пов'язана з Державним стандартом базової середньої освіти. Вона визначає очікувані результати навчання та пропонує можливий зміст навчального предмета, орієнтуючись на формування ключових компетентностей та наскрізних умінь учнів.

Вивчення займенника за цією модельною програмою має опертям функційний підхід, що акцентує увагу не лише на морфологічних ознаках займенника, а й на його функційному значенні в мовленні, тобто, як займенники допомагають уникнути тавтології, забезпечують зв'язність тексту та вказують на особу, предмет, ознаку, кількість без повторного називання. Знання, отримані у процесі вивчення займенника, формують функційну грамотність. Навчання відбувається в контексті різних видів мовленнєвої діяльності (читання, слухання, говоріння, письма), з акцентом на практичну спрямованість. Учні не лише вивчають правила, а вчаться виявляти займенники, визначати їхні розряди та граматичні ознаки, правильно відмінювати, усувати типові помилки та створювати власні висловлювання з доречним використанням займенників [МНП 1].

Важливим аспектом є комунікативний складник: займенник розглядається як інструмент ефективної комунікації, що дозволяє учням будувати зв'язні діалоги, описувати події та виражати власне ставлення. Програма також спрямована на розвиток критичного мислення, заохочуючи учнів до аналізу мовних явищ, порівняння, зіставлення та обґрунтування власної думки щодо правильності чи доцільності вживання займенників. Крім того, вивчення займенника інтегрується з розвитком інших ключових компетентностей, наприклад, через використання особових займенників у діалогах розвивається соціальна компетентність.

Вивчення теми «Займенник» у підручниках з української мови для 6 класу (див. напр. підручник О. Заболотного та В. Заболотного або О. Авраменка й З. Тищенко) має спільну мету – сформувати в учнів цілісне уявлення про цю

частину мови, її граматичні ознаки, розряди за значенням і функції в мовленні, проте реалізується різними методичними підходами.

У підручнику О. Заболотного і В. Заболотного матеріал побудовано послідовно й системно. Вступ до теми розпочинається двома невеликими текстами: один містить повторювані іменники, а в іншому ці слова замінено займенниками. Такий прийом допомагає школярам самостійно з'ясувати, яку роль відіграють займенники в мовленні та чому вони отримали саме таку назву [УМ6 2023, с. 220]. Далі подано теоретичний матеріал, що включає визначення займенника як частини мови, її лексико-граматичні ознаки, синтаксичну роль і таблицю розрядів за значенням. Теорію супроводжують різноманітні завдання – від традиційних вправ до творчих ігор, серед яких виокремлюється гра «Я – літературний редактор», важливими, на нашу думку, є тексти виховного змісту, що сприяють розвитку моральних цінностей учнів. Після ознайомлення із загальними граматичними ознаками займенників докладно розглядають відмінювання різних груп: особових, зворотного, питальних, відносних, неозначених, заперечних, присвійних, означальних і вказівних [УМ6 2023, с. 223–242]. Такий обсяг матеріалу забезпечує глибоке розуміння системи займенників, хоча потребує кількох уроків для ефективного опрацювання. Перевагою підручника братів Заболотних є широке застосування наочності, використання таблиць і схем, чітка структура й наявність завдань різних рівнів складності, що допомагає поступово формувати не лише теоретичні знання, а й практичні навички у здобувачів шкільної освіти.

У підручнику О. Авраменка й З. Тищенко виклад теми «Займенник» має комунікативну спрямованість. Автор починає з актуалізації попередніх знань, пропонує пригадати основні частини мови та сформулювати власне визначення займенника [УМ6 2023а, с. 214]. Теоретичний матеріал подано стисло, у супроводі прикладів із живого мовлення, після чого учні виконують вправи на розпізнавання займенників у текстах, заміну повторюваних іменників, визначення їхніх розрядів і форм. Значну увагу приділено практичній роботі: школярі складають діалоги, короткі описи й розповіді, у яких використовують

різні розряди займенників. У кожному параграфі є рубрики «Перевір себе», тестові завдання та міні-диктанти, що допомагають контролювати рівень засвоєння знань. У кінці розділу подано узагальнювальні таблиці й схеми, які сприяють систематизації матеріалу. Автори орієнтують учнів на усвідомлення не лише граматичної, а й стилістичної ролі займенників, підкреслюючи їх значення для виразності та зв'язності мовлення [УМ6 2023а, с. 220].

Отже, обидва підручники реалізують сучасні підходи до вивчення української мови, однак відрізняються дидактичною стратегією. У підручнику братів Заболотних переважає академічно-системний підхід із детальним аналізом граматичних категорій, використанням таблиць і послідовним розкриттям теорії. У підручнику О. Авраменка й З. Тищенко акцент зроблено на комунікативно-діяльнісному навчанні, орієнтованому на практичне використання мовних знань у реальних мовленнєвих ситуаціях. Спільним для обох є логічна структура, поєднання теорії з практикою, наявність творчих завдань і прагнення зробити опанування матеріалу цікавим і доступним.

Після вивчення теми «Займенник» учні мають уміти розпізнавати займенники в мовленні, визначати їхні морфологічні ознаки (особу, число, рід – для деяких розрядів, відмінок) та розряди за значенням (особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питальні, відносні, неозначені, заперечні). Також вони повинні правильно відмінювати займенники, визначати їхню синтаксичну роль у реченні, доречно використовувати в усному та писемному мовленні для уникнення повторів, забезпечення зв'язності та точності висловлювання, а також виявляти та виправляти помилки у власному та чужому мовленні. Отже, Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» (автори: Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Плівачук К.В., Попова Т.Д.) орієнтує вчителя на організацію активної навчально-пізнавальної діяльності, де займенник вивчається як динамічна частина мови, що виконує важливі функції в комунікації.

3.3. Використання інноваційних методів під час вивчення займенника

Сучасна освітня парадигма Нової української школи вимагає від учителя відходу від традиційних, репродуктивних методів навчання. Вивчення займенника, як і будь-якої іншої частини мови, має бути спрямоване не лише на засвоєння граматичних правил, а й на формування комунікативної компетентності та функційної грамотності учнів. Це зумовлює необхідність використання інноваційних методів та прийомів, які активізують пізнавальну діяльність, розвивають критичне мислення, креативність та здатність до співпраці, забезпечуючи перехід від пасивного сприйняття інформації до активної участі в освітньому процесі.

Важливо застосовувати інноваційні методи на уроках української мови у процесі вивчення нового матеріалу, повторення, узагальнення та систематизації знань. Такі методи сприяють підвищенню рівня оволодіння комунікативними вміннями та універсальними навчальними діями, що виявляються як у відповідях учнів, так і в їхній проєктній діяльності.

Особливо важливими на уроках української мови є методи колективно-групового навчання. Вони передбачають фронтальне опрацювання навчального матеріалу для пояснення, уточнення мовних правил і положень, а також активізації уваги учнів до складних або проблемних (дискусійних) питань розвитку та функціонування української мови.

Особливого значення набуває використання інтерактивних методів кооперативного навчання. Це зумовлено потребою учнів самостійно розв'язувати складні завдання та звільняє їх від традиційної ролі пасивного спостерігача в навчальному процесі.

Важливе місце на уроках української мови посідають методи ситуативного моделювання, до яких належать імітаційні ігри, спрямовані на відтворення знайомих учням процесів, дій і видів суспільно значущої діяльності.

Також варто враховувати, що займенники часто виступають джерелом граматичних і стилістичних помилок у школярів. Це пов'язано з неправильним узгодженням форм, зміщенням значення, надмірним або недостатнім використанням цих слів у тексті.

Не завжди серед інноваційних методів можливо виділити чітко окремі прийоми. Однак цілком обґрунтовано говорити про застосування інтерактивних прийомів у складі традиційних методів навчання. Наприклад, традиційний метод вправ може включати інтерактивний прийом дискусії, коли учні опрацьовують текст, зміст якого стимулює обговорення. У процесі такої бесіди вчитель може застосувати метод «мозкового штурму», задаючи учням нестандартні запитання для активізації їхньої творчої діяльності.

Модель використання методів навчання на уроках української мови включає два основні блоки: традиційні методи та інтерактивні методи й прийоми, перевага яких полягає у залученні учнів до активної комунікативної діяльності. Вибір конкретного методу навчання визначається низкою об'єктивних чинників: метою та завданнями уроку, які планується вирішувати, особливостями класного колективу, індивідуальними рисами вчителя, а також наявністю матеріально-технічної бази школи тощо [Горошкіна 2013].

Серед ефективних інноваційних методів вивчення займенника варто виділити проєктну діяльність. Учні можуть працювати над створенням презентацій, міні-досліджень, буклетів або відеороликів, аналізуючи, наприклад, використання займенників у рекламних текстах чи піснях. Це розвиває їхню самостійність, творче мислення та навички командної роботи. Ігрові технології теж є цінним інструментом, що робить вищим рівень мотивації та знімає психологічне напруження через дидактичні ігри, квести чи вікторини, такі як «Морський бій» для відмінювання займенників або «Хто зайвий?» для розрізнення розрядів.

Застосування інтерактивних методів навчання дозволяє організувати активну взаємодію учнів. Це може бути "мозковий штурм" для визначення функцій займенників, "метод Прес" для обґрунтування позиції, робота в малих

групах для дослідження розрядів, "акваріум" для обговорення проблемних питань чи навіть дебати щодо доцільності вживання займенників. Ці методи розвивають комунікативні навички, критичне мислення та вміння працювати в команді. Технології критичного мислення заохочують учнів до аналізу та оцінки інформації, наприклад, через складання "сенканів" або "діаграм Венна" для порівняння розрядів займенників тощо.

Сучасне вивчення мови неможливе без використання цифрових технологій та онлайн-ресурсів. Це включає онлайн-тренажери для відмінювання займенників, створення інтерактивних вправ на платформах наприклад, LearningApps, використання Kahoot або Quizizz для опитування, а також створення ментальних карт («Mind maps») для візуалізації знань. Також, використання QR-кодів як інноваційного методу під час вивчення займенника дає змогу швидко та інтерактивно виконувати завдання, підвищуючи зацікавленість і мотивацію учнів. Такі інструменти роблять навчання динамічним та індивідуалізованим, що у конспекті уроку дає змогу показати ефективне поєднання традиційних і сучасних технологій під час вивчення теми «Займенник» (див. Додаток 3).

Метод "перевернутого класу" також є ефективним: учні самостійно опановують теорію вдома, а урок присвячений практичному закріпленню та розв'язанню проблемних завдань. Упровадження цих інноваційних методів під час вивчення займенника дозволяє не лише забезпечити глибоке засвоєння мовного матеріалу, а й сприяє формуванню ключових компетентностей учнів, готуючи їх до успішної адаптації в сучасному світі.

Застосування дистанційних технологій дає змогу проводити віртуальні круглі столи [Петренко]. На сучасному етапі модернізації системи управління професійно-технічною освітою важливо використовувати метод експертної оцінки. У роботі круглого столу беруть участь кілька експертів із рівними правами під керівництвом модератора. Спочатку учасники висловлюють свої думки у певній послідовності, після чого переходять до вільної дискусії. Зазвичай метою такого круглого столу є виявлення різноманітних позицій щодо

поставленої проблеми та обговорення суперечливих аспектів, пов'язаних із темою обговорення. Для підвищення ефективності дискусії часто запрошують представників різних шкіл або поколінь, що сприяє зменшенню ризику однобічного оцінювання та прийняття помилкових рішень.

3.4. Практичні завдання до теми «Займенник» для учнів 6-го класу

1. Розподіли займенники за типами

Завдання: Прочитай слова нижче та віднеси кожен займенник до однієї з категорій: особові, питальні, неозначені, заперечні, зворотні, відносні, присвійні, вказівні, означальні (див. Додаток 1).

Слова для класифікації:

самий, скільки?, хто-небудь, воно, себе, ніщо, твій, такий, чий, жодний, я, хто, ніякий, свій, цей, ти, що?, абищо, стільки, весь, ніхто, той, усякий, щось, мій, наш, нікотрий, деякий, скільки, котрий?, який, ми, чий?

Таблиця для заповнення:

Особові	
Питальні	
Неозначені	
Заперечні	
Зворотні	
Відносні	
Присвійні	
Вказівні	
Означальні	

2. Опишіть робоче місце (П5–6 речень) використовуючи картинку (див. Додаток 2), не менше 7 займенників різних розрядів

3. Замініть повторювані іменники у тексті відповідними займенниками.

Оксана вирішила провести вихідний день у парку. Оксана взяла із собою плед, кошик із їжею та улюблену книжку. Книжка була цікавою і захоплювала з перших сторінок. Книжка мала гарні ілюстрації та зручний шрифт. У парку Оксана розстелила плед під великим дубом. Оксана дістала з кошика яблука та бутерброди. Яблука були соковиті й солодкі, а бутерброди — свіжі та запашні. Під час відпочинку Оксана зустріла Марійку. Марійка також принесла із собою книжку. Книжка Марійки була новою, і Марійка дуже пишалася книжкою. Дівчата сіли поруч і почали читати книжки, обмінюватися враженнями та ділитися улюбленими уривками з книжок.

4. Прочитайте прислів'я. Впишіть із них займенники. Визначте розряд кожного займенника (див. Додаток 1).

1. Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже. 2. Кожному мила своя сторона. 3. Хто рано встає, тому Бог дає. 4. Що посієш, те й пожнеш. 5. Той, хто мало говорить, більше слухає. 6. Де багато слів, там мало діла. 7. Хто сміється останнім, той сміється найкраще. 8. Кожен коваль свого щастя. 9. Що написано пером, не вирубаєш сокирою. 10. Не питай, що країна зробить для тебе, а питай, що ти зробиш для країни.

5. Прочитайте уривок із художнього твору (наприклад, Лесі Українки, Івана Франка чи якогось сучасного автора). Знайдіть усі займенники. Розподіліть їх за розрядами. Зробіть висновок, як вони впливають на емоційність і виразність тексту.

6. Створіть власну інфографіку або ментальну карту, де розмістіть приклади кожного розряду займенників із яскравими ілюстраціями.

7. Перед вами текст із пропусками. У дужках подано підказку, який займенник потрібно вставити (особовий, присвійний, вказівний, означальний, зворотний тощо). Вставте пропущені слова, узгоджуючи їх із контекстом.

Учора ми з друзями вирушили до парку. Там ми зустріли (особовий, 3 особа, однина, чол. рід) _____. Він розповів (особовий, 1 особа, множина) _____ цікаву історію про старий дуб, який стоїть біля озера. Потім (вказівний, однина, чол. рід) _____ дуб ми сфотографували, щоб показати (присвійний, 1 особа, множина) _____ вчителю біології.

Після цього до нас підійшла дівчинка й запитала, чи можемо ми допомогти (особовий, 3 особа, однина, жін. рід) _____ знайти загублену іграшку. Ми погодилися й вирушили з (особовий, 3 особа, множина) _____ шукати. Біля дитячого майданчика (присвійний) _____ пошук дав результат: під лавкою лежав маленький ведмедик.

Дівчинка зраділа і притисла іграшку до (зворотний) _____. Ми побажали (особовий, 3 особа, множина) _____ гарного дня та продовжили прогулянку. Коли сонце почало сідати, ми вирішили, що час повертатися додому, бо на нас чекали (присвійний, 1 особа, множина) _____ родини.

8. Прочитайте поданий уривок. Визначте всі займенники, выпишіть їх і для кожного вкажіть:

1. Розряд (особовий, присвійний, вказівний тощо).
2. Синтаксичну роль у реченні (підмет, додаток, означення тощо).

"Ніхто не знав, що сталося тієї ночі. Ми поверталися додому, коли раптом побачили щось дивне. Це було схоже на якийсь спалах світла, який швидко зник. Тим часом над нами з'явилася величезна тінь. Вона наближалася до нашого села, і ми відчули, як земля тремтить під нашими ногами. Вся природа навколо ніби завмерла, і кожен з нас розумів, що це не може бути якийсь звичайний літак.

Я запитав свого брата: "Що це за дивовижа?" Він лише знизав плечима і сказав: "Я не знаю, ми ніколи такого не бачили". Ми не знали, кого покликати на допомогу, і вирішили просто бігти подалі. Той, хто бачив усе це, ніколи не забуде тих жахливих подій. Нам довелося бігти без нічого, поки ми не добралися до хати, де ми змогли зачинити за собою двері. Це був наш найстрашніший досвід, який ми пережили разом."

9. Дослідження-спостереження. Прочитайте. Знайдіть зворотний займенник себе в різних формах. Визначте відмінки та синтаксичну роль його в кожному реченні. Якого відмінка не має цей займенник?

Не хвали сам себе, хай тебе люди похвалять. Не роби комусь того, що собі не мило. Від себе не втечеш. Живуть між собою, як кіт із собакою. Перевір на собі, перш ніж іншим порадити.

10. Розподільна робота. Розподіліть займенники у три колонки: 1) ті, що відповідають на питання хто? що? і співвідносні з іменниками; 2) ті, що відповідають на питання який? чий? і співвідносні з прикметниками; 3) ті, що відповідають на питання скільки? і співвідносні з числівниками.

Абихто, кожен, ваш, я, стільки, хто-небудь, скільки, воно, цей, що, будь-який, їхній, себе, твій, ніщо, такий, деякий, скільки-небудь.

Які з поданих займенників змінюються за родами і числами? Покажіть це на конкретному прикладі.

11. Самодиктант.

Запишіть 5-6 речень з пісень, що їх виконують відомі артисти, де були б займенники. Визначте розряд займенників.

12. Робота в парах. Складіть і запишіть діалоги, використовуючи питальні й відносні займенники в різних відмінках, про рідне місто (село), свою вулицю. Адресат мовлення ровесник з іншого міста.

13. Дослідження-обґрунтування. Прочитайте. Укажіть вивчені групи займенників. Поясніть написання заперечних займенників.

Сьогодні Петрик і Сашко вирішили «згадати дитинство» - погуляти на майданчику поблизу будинку. Тут вони колись гралися в пісочниці, ка- талися з гірки й на гойдалці. Та дитячий майданчик зустрів їх непривітно.

- Дивись, який безлад! - вигукнув Петрик. Хто ж це все зруйнував?

- Якись варвари. Казна-що виробляють. І нікому ні до чого діла немає. Хтось же повинен це полагодити, прибрати. А то через деякий час від майданчика нічого не залишиться!

> Знайдіть у діалозі чотири займенники, які вказують на невизначену особу, предмет чи ознаку. Як називаються такі займенники?

> Як утворено займенники якісь, хтось, казна-що, деякий? Від яких займенників?

14. Диктант-тест

1. Назвіть розряди займенників.

2. До якого розряду належать займенники мій, твій, ваш, наш? Які займенники ще не вказані?

3. Назвіть означальні займенники.

4. Складіть два речення, у яких займенник хто виступав би питальним і відносним.

5. Випишіть лише займенники: хтозна-де, будь-який, коли-небудь, будь- як, будь-що, абикולי, абихто.

15. Дослідження-обґрунтування. Прочитайте речення. Поясніть його зміст.

*Я, ти, він, вона - ми країна всі одна. Разом дружна ми сім'я, в слові «ми»
— мільйони «я» (3 пісні).*

> Укажіть особові займенники. Обґрунтуйте належність їх до певної особи. Назвіть інші особові займенники.

> Пригадайте, які морфологічні ознаки мають особові займенники. У якій особі змінюються за родами? У ролі яких членів речення виступають?

Висновки до третього розділу

Вивчення займенника в Новій українській школі є показовим прикладом глибинної трансформації освітньої парадигми, що відійшла від традиційного, предметно орієнтованого навчання до компетентнісного підходу. Цей фундаментальний зсув, закріплений Державним стандартом базової середньої освіти, розглядає мовну освіту не як набір сухих правил, а як динамічний процес формування життєво важливих умінь. Важливо, щоб здобувачі освіти засвоїли не лише теоретичні відомості про займенник, а передусім навчилися ефективно послуговуватись набутими знаннями для вирішення реальних комунікативних завдань.

Багатоаспектне вивчення займенника в НУШ сприяє розвитку цілого спектру ключових компетентностей. Воно безпосередньо формує спілкування державною мовою, оскільки займенники допомагають уникнути тавтології, забезпечуючи плавність і зв'язність мовлення. Водночас через аналіз ролі займенників у тексті, учні розвивають критичне та системне мислення, вчаться розрізняти відтінки значень і вплив займенників на зміст висловлювання. Застосування займенників у творчих завданнях, зокрема для написання оповідань або складання діалогів, стимулює інноваційність та творче мислення.

Модельна навчальна програма для 6-го класу посилює цей підхід, роблячи акцент на функційному призначенні займенника. Вона виводить його з площини суто морфології в площину комунікації, де він стає важливим інструментом для побудови зв'язного тексту. Застосування інноваційних методів та цифрових технологій — від проєктної діяльності до ігрових технологій та онлайн-тренажерів — робить процес навчання інтерактивним і особистісно орієнтованим. Це дозволяє учням не просто пасивно сприймати інформацію, а й успішно адаптуватися в сучасному світі, де важлива не лише наявність знань, а й уміння їх застосовувати, критично мислити, ефективно співпрацювати та постійно навчатися.

ВИСНОВКИ

У системі української мови займенник постає як самостійна й водночас інтегрована частина мови, що поєднує в собі морфологічну гнучкість, синтаксичну варіативність і комунікативну значущість. Його системне вивчення відкриває нові дидактичні можливості, що сприяють розвитку цілого спектру ключових компетентностей, задекларованих Державним стандартом базової середньої освіти, який розглядає мовну освіту не як набір сухих правил, а як динамічний процес формування життєво важливих умінь та навичок, які потрібно навчитись ефективно застосовувати для вирішення реальних комунікативних завдань у процесі професійної діяльності.

У сучасній лінгвоукраїністиці утвердилося два погляди на займенник – традиційний і новий. Згідно з першим, займенник – це окремий лексико-граматичний клас слів, а відповідно до другого – займенники, не формуючи окремого частиномовного класу, «претендують» на роль складників підкласів усередині чотирьох лексико-граматичних класів: іменників, прикметників, числівників, прислівників, кожен із яких, зберігаючи морфологічні ознаки відповідних частин мови, реалізує їх у вказівно-заміщувальній функції. Займенник не лише замінює інші частини мови, а й слугує ключовим інструментом моделювання текстової зв'язності, вираження стосунків між мовцем та адресатом, передачі відтінків значень, особистісних оцінок та емоційних станів, що робить його надзвичайно цінним об'єктом лінгводидактичного аналізу. Шкільна практика має опертям традиційний підхід до тлумачення займенника як окремої частини мови у канві повнозначних.

У модельній навчальній програмі для 6-го класу у процесі вивчення займенника головну увагу зосереджено на його функційному призначенні, зміщено акцент із суто морфологічної площини в площину комунікації, де цей частиномовний клас слугує важливим інструментом для побудови зв'язного тексту. Активне послугування інноваційними методами та цифровими технологіями робить процес навчання інтерактивним і особистісно

орієнтованим. Це дозволяє учням не просто пасивно сприймати інформацію, а активно досліджувати, експериментувати та закріплювати матеріал через практику.

Системне вивчення займенника в ЗЗСО сприяє формуванню цілісного мовного світогляду учнів. Воно дає можливість усвідомлювати взаємозв'язок між формальними засобами мови та їхньою функцією в реальних комунікативних ситуаціях, що вкрай важливо для розвитку мовленнєвої компетентності здобувачів шкільної освіти. Аналіз структурно-граматичних параметрів займенника засвідчив, що цей лексико-граматичний клас наділений категоріями роду, числа, відмінка, особи, визначеності та невизначеності, а також характеризується складною внутрішньою диференціацією на займенникові слова, співвідносні з іменниками, прикметниками, числівниками та прислівниками, що реалізують різні смислові та комунікативно-прагматичні функції. За значенням займенники диференційовано на дев'ять розрядів, кожен із яких виконує специфічні номінативні, комунікативні та стилістичні функції.

У структурі речення цей лексико-граматичний клас може заступати як функції головних членів речення (підмета та присудка), так і другорядних членів речення (дodatка, означення та обставини). У контексті займенники набувають гнучкого семантичного й емоційного навантаження, беруть безпосередню участь у моделюванні комунікативних зв'язків між адресантом та адресатом мовлення, віддзеркалюють внутрішній світ мовця, забезпечують текстову зв'язність, підсилюють інтимізацію, сприяють гнучкості мовлення, дозволяють уникати тавтології, забезпечують точність і економність висловлювання, а також формують у здобувачів шкільної освіти здатність до аналізу та синтезу мовного матеріалу. Ефективне опанування цієї частини мови можливе за умови поєднання теоретичних знань із контекстуально-комунікативними вправами, що сприяє розвитку мовленнєвої та інших важливих для здобувачів шкільної освіти компетентностей.

Займенник у шкільній практиці є засобом формування комунікативних умінь, розвитку творчого мислення, дослідницьких навичок і здатності до

самостійного навчання. Вивчення його в контексті функційного підходу дозволяє поєднувати теоретичні знання з практичними навичками, наприклад, у складанні речень різних типів, редагуванні текстів, створенні дидактичних вправ і мовних ігор. Це не лише поглиблює розуміння граматичних закономірностей, а й стимулює учнів до самостійного відкриття закономірностей мови та формування власних мовних стратегій.

Застосування багатовекторного підходу до вивчення займенника дозволяє вчителю організовувати різноманітні комунікативні ситуації, залучати учнів до активного аналізу текстів, стимулювати їхню участь у дискусіях, творчому письмі, рольових іграх та проєктній діяльності. Завдяки цьому учні не лише теоретично засвоюють правила вживання займенників, а й набувають умінь та навичок, необхідних для побудови зв'язного, логічно організованого та естетично виразного мовлення. Водночас у процесі вивчення займенника формуються ключові компетентності сучасної освітньої парадигми: критичне мислення, здатність аналізувати інформацію, творча ініціатива, самостійність і відповідальність за результати власної діяльності тощо.

Займенники набувають особливої виразності в літературних текстах, зокрема в поетичних творах, де вони формують емоційні відтінки, підкреслюють інтимізацію висловлювання, створюють анафоричні та катефоричні зв'язки, впливають на ритміку й мелодику тексту. Цей аспект підкреслює необхідність інтеграції аналізу літературного матеріалу у вивчення граматики, що дозволяє школярам не лише засвоювати формальні характеристики займенника, а й усвідомлювати його роль у живій мові, в комунікативних та художніх практиках.

Усебічне вивчення займенника сприяє формуванню високого рівня мовної культури учнів, розвитку комунікативних умінь, здатності до логічного й аналітичного мислення, усвідомленого використання мовних засобів у реальних комунікативних ситуаціях. Воно відкриває можливості для інтеграції лінгвістичних знань із практичними навичками письма та усного мовлення, забезпечує глибоке розуміння структури речення, зв'язків між його

компонентами, а також стимулює творчий підхід до навчання, відповідає сучасним освітнім стандартам і забезпечує підготовку до успішної соціальної та професійної реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Безпояско, Городенська, Русанівський 1993*: Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : Підручник. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
2. *Біляєв, Мельничайко, Пентилюк 1987*: Біляєв О.М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. Київ : Радянська школа, 1987. 246 с.
3. *Біляєв 2005*: Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови : Навчально-методичний посібник / О.М. Біляєв. Київ: Генеза, 2005. 180 с.
4. *Варзацька, Картасюк 2005* : Варзацька Л., Картасюк Л. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади. *Дивослово*. 2005. №2. С. 5–19.
5. *ВТССУМ 2005*: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. *Вихованець, Городенська Грищенко 1982*: Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ : Рад. шк., 1982. 209 с.
7. *Вихованець, Городенська, Русанівський 1983*: Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наук. думка, 1983. 219 с.
8. *Вихованець 1987*: Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. Київ : Наукова думка, 1987. 231 с.
9. *Вихованець 1988*: Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
10. *Вихованець 1992*: Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 222 с.
11. *Вихованець 1993*: Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.

12. *Вихованець 1996*: Вихованець І. Р. Граматичні вияви керування. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : Дон ДУ, 1996. Вип. 2. С. 9–13.
13. *Вихованець 1997*: Вихованець І. Р. Різновиди транспозиції. *Актуальні проблеми граматики*. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 1997. Вип. 2. С. 57–60.
14. *Вихованець 2000*: Вихованець І. Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови. *Наукові записки ВДПУ*. Вінниця : ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 2000. Вип. 2. С. 3–6.
15. *Вихованець 2002*: Вихованець І. Аналітизм у граматичній структурі сучасної української мови. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 3–8.
16. *Вихованець 2004*: Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови. [І. Вихованець, К. Городенська]; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. Київ : Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
17. *Вихованець, Городенська, Загнітко, Соколова 2017*: Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
18. *Голуб 2018*: Голуб Н. До проблем компетентнісно орієнтованого навчання української мови в сучасних закладах. *Українська мова і література в школі*. 2018. № 2. С. 2–8.
19. *Городенська 2010*: Городенська К. Г. Кореляції синтаксичних категорій предикатності і предикативності в українській мові. *Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики*. Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2010. С. 89–103.
20. *Горошкіна 2013*: Горошкіна О. Особливості використання інтерактивних методів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 3. С. 7–10.
21. *Горошкіна 2022*: Горошкіна О. М. Метод проєктів як інструмент формування культурної компетентності учнів на уроках української мови. URL.: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732870/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%8>

[0%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%92%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0%202022-153-155.pdf](#) (дата звернення: 21.10.25).

22. *Горпинич 2004*: Горпинич В. О. Морфологія української мови : [підручник] . Київ : ВЦ «Академія», 2004. 336 с.

23. *Гуйванюк 1999*: Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці : Рута, 1999. 336 с.

24. *Гуска 2025*: Гуска С. Стилiстична роль займенникiв у поетичному мовленнi. *УКРАЇНСЬКА МОВА В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ВИМІРІ* : матеріали III Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 9–10 жовтня 2025 р.; відп. ред.: Н. М. Костусяк, Т. Є. Масицька. Луцьк. 2025. С. 88–90 .

25. *Гуска 2025*: Гуска С. Функційно-синтаксичні параметри займенників. Актуальні питання сучасної гуманітаристики: комунікативно-культурологічний аспект : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 14 травня 2025 року. Кам'янець-Подільський. 2025. С. 21-23.

26. *Данилюк 2005*: Данилюк І. Формально-граматичний підхід до класифікації слів. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : Дон НУ. Вип 13. 2005. С. 40–45.

27. *Дзюман*: Дзюман Н.П. Семантико-граматичні та функціональні особливості займенникових слів. URL: <https://surl.li/lugqqqt> (дата звернення: 10.09.25).

28. *Дільна 2017*: Дільна О. А. Стилiстичнi функцiї присвiйних займенникiв мiй, твiй у романi Iрини Вiльде «Сестри Рiчинськi». Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2017. Вип. 64. С. 295-303.

29. *ДСБСО 2020*: Державний стандарт базової середньої освіти. URL.: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti> (дата звернення: 10.10.25).

30. *Дудик 1973*: Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: просте речення, еквіваленти речення. Київ : Наук. думка, 1973. 288 с.

31. *Дудик 2005*: Дудик П. С. Стилiстика української мови: навчальний посiбник Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.

32. *Жовтобрюх 1972*: Жовтобрюх М. А., Б. М. Кулик. Курс сучасної української літературної мови. Київ : Вища шк., 1972. Ч. 1. 402 с.
33. *Загнітко 1996*: Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Морфологія. Донецьк : Дон ДУ, 1996. 435 с.
34. *Загнітко 2001*: Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис. Донецьк : Дон НУ, 2001. 662 с.
35. *Загнітко 2010*: Загнітко А. Граматична концепція Івана Вихованця. *Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики*. Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2010. С.11–40.
36. *Загнітко 2011*: Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
37. *Загнітко 2013*: Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2013. Т. 1. 2013. 402 с.; Т. 2. 2013. 350 с.; Т. 3. 2013. 426 с.; Т. 4. 2013. 388 с.
38. *Іваницька 2009*: Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці. Вінниця : ВДПУ, 2009. 260 с.
39. *Іваницька 2010*: Іваницька Н. Просто й переконливо про непрості аксіоми теоретичної граматики (І.Р.Вихованець: від слова – через словосполучення – до речення) *Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики*. Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2010. С. 40–51.
40. *Калашник 2015*: Калашник О. В. Семантико-стилістичні особливості прономінативів у поетичному тексті. Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2015. Вип. 39. С. 63-67.
41. *Калашник 2016*: Калашник О. В. Займенник як засіб творення стилістичних фігур. Лінгвістичні студії: збірник наукових праць; гол. ред. А. П. Загнітко. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2016. Вип. 32. С. 37-41.
42. *Караман 2000*: Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. Київ, Ленвіт, 2000. 272 с.

43. *Клименко 2004a*: Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія]. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
44. *Костусяк 2012*: Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія]. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
45. *Кратасюк 2004*: Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання: Розвиток комунікативних і мовленнєвих умінь. Дивослово. 2004. №10. С. 2-11.
46. *Кратасюк 2013*: Кратасюк Л. М. Інтерактивні методи в навчанні учнів 5–6 класів створювати тексти різних типів: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2013. 272 с.
47. *Кулик 1961*: Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч.ІІ. Синтаксис. Київ : Рад. школа, 1961. 288 с.
48. *Курс СУЛМ 1951*: Курс сучасної української літературної мови : в 2 т.; за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Рад. школа, 1951. Т. 1. 1951. 519 с.; Т. 2. 407 с.
49. *Кучерук 2013*: Кучерук О. Методи навчання в системі понять сучасної лінгводидактики. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 3. С. 10–15.
50. *Масицька 2016*: Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей : [монографія]. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
51. *Мацько 2003*: Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
52. *Межов 2012*: Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія]. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
53. *Методика 2005*: Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2005. 400 с.
54. *Методика 2005*: Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М.І. Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.; за ред. М. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2009. 400 с.
55. *МНП УМ* : Модельні навчальні програми для 5-9 класів НУШ (запроваджуються поетапно з 2022 року. URL: <https://mon.gov.ua/osvita->

[2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku](#) (дата звернення: 14.09.25).

56. *МНУМ*: Методика навчання української мови URL: <https://subject.com.ua/ukrmova/method/38.html> (дата звернення: 20.10.25).

57. *Микитюк 2023*: Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2023. 440 с.

58. *МНП 1*: Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Плівачук К.В., Попова Т.Д.). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.mova.5-6-kl.Zabolotnyy.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення: 22.10.25).

59. *МНП 1а*: Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Голуб Н.Б., Горошкіна О.М.). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.mova.5-6-kl.Holub.Horoshkina.14.07.pdf> (дата звернення: 20.10.25).

60. *НУШ*: Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>. (дата звернення: 15.09.25).

61. *Остапенко 2012*: Остапенко Н. М. Технологія сучасного уроку рідної мови : навч. посібник / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко. Київ : ВЦ “Академія”, 2012. 248 с.

62. *Пентилюк, Окуневич 2007*: Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Харків: Основа, 2007. 176 с.
63. *Пентилюк, Окуневич 2010*: Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навч. посіб. Київ: Ленвіт, 2010. 134 с.
64. *Петренко*: Петренко Л. М. Методика проведення круглого столу [електронний ресурс] / Л.М. Петренко. URL: <https://surl.li/cxgcyp> (дата звернення: 28.10.25).
65. *Плющ 2010*: Плющ М. Я. Вивчення морфології в 5-6 класах: посібник для вчителів. Київ: Радянська школа, 1988. 167 с.
66. *Плющ 2010*: Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: [підручник]. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
67. *Пометун, Пироженко 2004*: Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : А. С. К., 2004. 192 с.
68. *Практикум 2011*: Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : Модульний курс / Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.
69. *Пройдаков 2025*: Пройдаков А. Ну хто так робить? Як навчити дитину вчитися. Київ: Видавництво Stretovych, 2025. 240 с.
70. *ПС ВЗЗСО*: Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти». URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf.и (дата звернення: 18.09.25).
71. *Синявський 1931*: Синявський О. Норми української літературної мови. Харків–Київ : Література й мистецтво, 1931. 367 с.
72. *Слинько 1994*: Слинько І. І., Гуйванюк М. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
73. *Степаненко 1997*: Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення : монографія. Київ : Укр. мовно-інформ. фонд, 1997. 216 с.

74. *Степанюга 2020*: Степанюга Я. С. Стилiстичнi функцiї займенникiв у любовнiй лiрицi. Фiлологiя ХХI столiття: збiрник наукових праць студентства й наукової молодi (редкол.: К. Ю. Голобородько (голов. ред) та iн.]. Харкiв: ХНПУ iменi Г.С. Сковороди, 2020. С. 33-34.
75. *СУЛМ 1969*: Сучасна українська лiтературна мова : морфологiя / [за заг. ред. I. К. Бiлодiда]. Киiв : Наук. думка, 1969. 583 с.
76. *СУЛМ 1972*: Сучасна українська лiтературна мова : синтаксис / [за заг. ред. I. К. Бiлодiда]. Киiв : Наук. думка, 1972. 515 с.
77. *СУЛМ 1994*: Сучасна українська лiтературна мова / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та iн.]; За ред. М. Я. Плющ. Киiв. Вища школа, 1994. 414 с.
78. *СУЛМ 1997*: Сучасна українська лiтературна мова / [А. П. Грищенко, Л. I. Мацько, М. Я. Плющ та iн.]; за ред. А. П. Грищенка. [2-е вид., перероб. i доп.]. Киiв : Вища шк., 1997. 493 с.
79. *СУЛМ 2006*: Сучасна українська лiтературна мова : [пiдручник] / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та iн.] ; за ред. М. Я. Плющ. Киiв : Вища шк., 2006. 430 с.
80. *СУЛМ 2011*: Сучасна українська лiтературна мова : [навч. посiбник] / [С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ та iн.] ; за ред. С. О. Карамана. Киiв : Лiтера ЛТД, 2011. 558, [2] с.
81. *Тимченко 1926*: Тимченко Є. К. Вокатив i iнструменталь в українськiй мовi. Киiв : З друкарнi УАН, 1926. 118 с.
82. *УМП 2017*: Українська мова. 5–9 класи: програма для загальноосвiтнiх навчальних закладiв. Затверджена Наказом Мiнiстерства освiти i науки України вiд 07.06.2017 № 804. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>.
83. *УМ5 2018*: Українська мова. 5 кл. : пiдруч. для закл. заг. серед. освiти / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. 2-ге вид., доопрац. Киiв : Генеза, 2018. 208 с. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/5-klas-ukrajinska-mova-zabolotnij-2018.pdf>

84. *УМ6 2023*: Українська мова. 6 кл. : підруч. для закл. заг. серед. освіти / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. Київ : Генеза, 2023. 272 с. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Ukrainska-mova-6-klas-Avramenko-2023.pdf> (дата звернення: 12.10.25).
85. *УМ6 2023a*: Українська мова. 6 кл. : підруч. для закл. заг. серед. освіти / О. М. Авраменко, З.Р. Тищенко. Київ : Грамота, 2023. 224 с. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Ukrainska-mova-6-klas-Zabolotnyi-2023.pdf> (дата звернення: 15.10.25).
86. *Шабат-Савка 2022*: Шабат-Савка С.Т. Займенник у системі координат української мови : відкрита лекція. Кам'янець-Подільський. ТОВ «Друкарня “Рута”», 2022. 56 с.
87. *Яремчук 2012*: Яремчук Н. Лінгводидактичний аспект удосконалення навичок говоріння учнів 5–6 класів. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 4. С. 10–16.
88. *Bak 2010*: Bak P. Gramatyka języka polskiego. Warszawa : Wiedza Powszechna, 2010. 508 s.
89. *Gramatyka 1984*: Gramatyka współczesnego języka polskiego : składnia / M. Grochowski, S. Karolak, Z. Topolińska ; red. Z. Topolińska. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1984. 397 s.
90. *Grzegorzczkova 2008*: Grzegorzczkova R. Wykłady z polskiej składni. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. 160 s.
91. *Kuryłowicz 1964*: Kuryłowicz J. The inflectional categories of Indo-European. Heidelberg : Karl Winter Universitätsverl., 1964. 246 p.
92. *Leška 1960*: Leška O. K otázce tzv transpozice. Rusko-ceske studie. Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze : Jazyk a literature II. Praha, 1960. S. 43–46.
93. *Melnyk 2019*: Melnyk I. Transpositional phenomena in the parts of speech system. *The phenomenon of transitivity in the Ukrainian language* : [collective monograph]. Lambert Academic Publishing, 2019. S. 71–89.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 3. Драматичні твори (1909–1911) / ред. Т. Данилюк-Терещук; упоряд. С. Романов, Н. Колошук, О. Кицан; комент. С. Романов, І. Щукіна, В. Агеєва та ін. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 656 с., 16 с.
2. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 5. Поетичні твори. Ліро-епічні твори / ред. О. Вісич, С. Кочерга; передм. С. Романов; упоряд., комент. С. Романов, О. Кицан, М. Моклиця та ін. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 928 с., 24 с.
3. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 2. Драматичні твори (1907–1908) / ред. М. Моклиця; упоряд. С. Кочерга, О. Вісич; комент. В. Агеєва, О. Вісич, С. Кочерга. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 424 с., 8 с.

Додаток 1

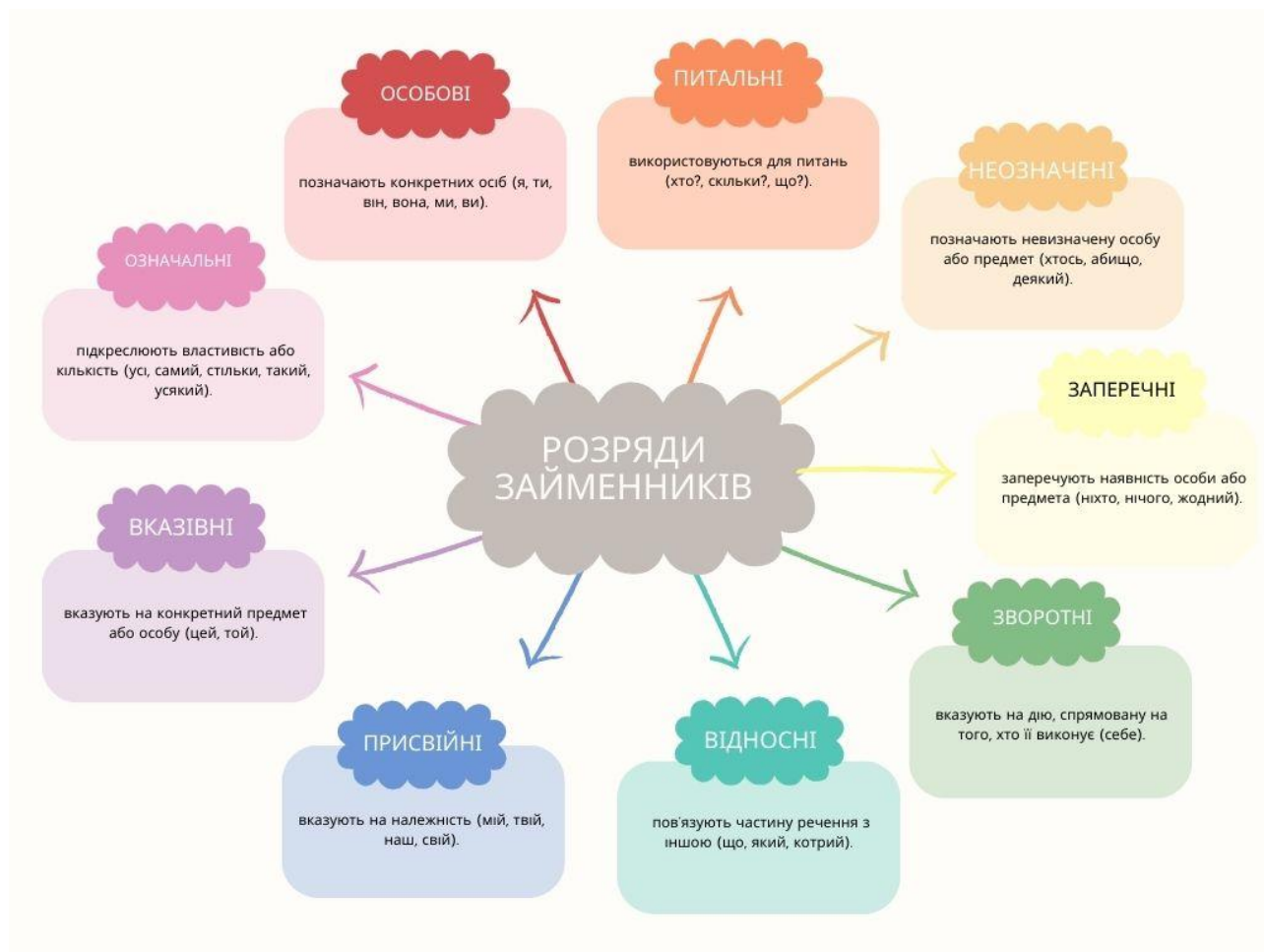

Рис.1 Розряди займенників

Додаток 2

Рис.2 Фото робочого столу

Додаток 3

ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ НА ТЕМУ «ПИТАЛЬНІ Й ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ»

Мета: Ознайомити учнів із розрядами питальних та відносних займенників, показати спільне й відмінне між ними; формувати вміння правильно відмінювати ці займенники, визначати синтаксичну роль їх та роль у тексті; розвивати спостережливість, увагу, кмітливість; плекати патріотизм, любов до малої батьківщини, прагнення глибше пізнати її історію.

Очікувані результати: учень розрізняє питальні та відносні займенники; вміє граматично визначати їх у реченні; уміє перебудовувати прості речення на складнопідрядні за допомогою відносних займенників; використовує займенники у зв'язному мовленні.

Тип уроку: урок засвоєння нового матеріалу.

Обладнання: картки із завданнями; презентація; дошка; наліпки для рефлексії.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчання.

Учитель показує 3 запитання на екрані:

Хто твій найкращий друг?

Що допомагає тобі вчитися?

Який урок ти любиш найбільше?

Запитує: «Що спільного у цих словах?» Відповідь учні приведе до теми уроку.

III. Повідомлення теми, мети, завдань уроку.

IV. Актуалізація опорних знань учнів.

1. Експрес – опитування (*Гра з м'ячем*)

1. Розділ науки, який вивчаємо?
2. Що вивчає морфологія?
3. Скільки частин мови?
4. На які групи поділяються частини мови?

5. Які частини мови ми вивчили?
6. Що таке займенник?
7. Скільки є розрядів займенників за значенням?
8. Назвати вивчені розряди займенників.
9. Назвіть особові займенники.
10. Яка особливість зворотного займенника.

2. Перевірка домашнього завдання.

V. Вивчення нового матеріалу

Робота з підручником

Питальні займенники (хто? що? який? чий? котрий? скільки?) уживають для вираження запитань про особу (*хто*), предмет (*що*), їхні ознаки чи належність (*який, чий*), а також кількість або порядок при лічбі (*скільки, котрий*); саме з їхньою допомогою будують питальні речення.

Відносні займенники — це ті самі форми (*хто, що, який, чий, котрий, скільки*), проте вони не ставлять запитання, а служать для поєднання частин складнопідрядного речення та уточнення вже названих понять.

Робота у групах.

1. Завдання «Комікс із займенниками».

Створіть 3-4 кадри коміксу, у яких героями будуть займенники (наприклад, Хтось, Ніхто, Дехто). Покажи їхню «поведінку» у мовленні.

2. Дослідження-обґрунтування. Прочитайте текст. Назвіть питальні та відносні займенники. Визначте відмінок кожного такого займенника, а де можливо – рід і число.

Чис ім'я носить вулиця, якою ви ходите до школи? Ким була ця людина? Хто звів будинок, котрим ви милуєтеся? Цікаво, скільком поколінням він став рідною домівкою? Якими є люди, що живуть поруч?

3. Розподільний акродиктант. Запишіть речення так, щоб у першій колонці слово *що* було займенником, а в другій – сполучником.

У серце ввійде те, що буде йти від іншого серця. Усі зрозуміли, що Андрій ні в чому не винний. Добре, що ви молоді, сповнені сил. Моя душа не

забуде дарунка, що рідна людина піднесла. Можливо, ви знаєте, що окремі слова можуть мати подвійний наголос.

Перші літери слів, які стоять після *що*, утворюють слово, яке стане оцінкою вашої роботи.

Ключ. Браво!

Робота з картками за QR-кодом.

Завдання 1.

Завдання 2.

Завдання 3.

VI. Узагальнення матеріалу. Рефлексія.

Метод « Мікрофон»

Продовжте питальні речення, які стосувалися б теми уроку, і дайте відповіді на запитання. Які речення можна продовжити по-різному?

- Скільки є...?
- Які займенники...?
- Чим відрізняються...?
- Яку роль виконують...?
- Як відмінюються...?

VII. Домашнє завдання.

«Кадр із фільму»

Уяви, що ти – режисер. Створи власний варіант сцени з вигаданого фільму, використовуючи відносні й питальні займенники (9-10 реплік).